

Pavle STEFANOVIĆ

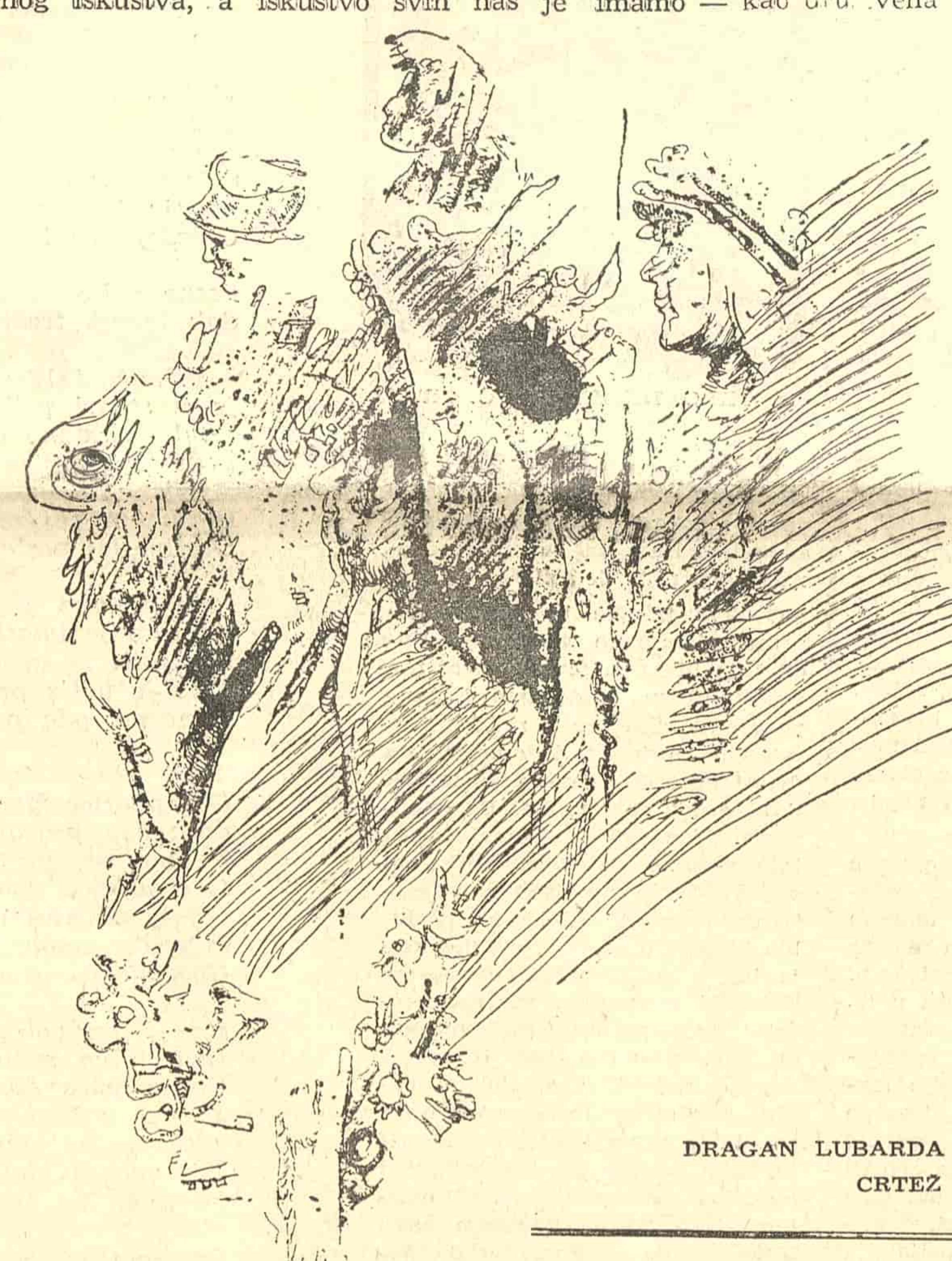
NARODNOST INACIONALIZAM

Kada se prijavljujemo za kolektivno putovanje u inostranstvo, recimo za neko grupno putovanje u susednu Italiju, dakle za turističku posetu Venecije, Rima, Napulja i arheološki znamenitih iskopina drevnog grada Pompeji, mi u zahtevu za dobijanje pasoša, kolektivnog ili ličnog moramo navesti, pored drugih podataka, i narodnost. Ali i pri traženju raznih drugih dokumenata o svom identitetu — mnogobrojna uverenja i potvrde o rođenju, školskim kvalifikacijama, godinama službovanja, odsluženju vojnog roka itd. — mi u raznoraznim štampanim formularima moramo ispuniti rubriku „narodnost“. Za neke je to jednostavan posao, puka formalnost, detalj jedne celishodne aktivnosti — za neke ne. Razume se, pošto sam jugoslovenski građanin srpske narodnosti, ja ću lako i glatko, kao i prilikom povremenih popisa stanovništva, u odgovarajuću rubriku štampanog formulara upisati reč „Srbin“, ali roj asocijacija predstava, ideja, slika sećanja, pojmove i osećanja, koji će se u ponečijoj, iskustvima natopljenoj subjektivnoj svesti uskomešati, koji će u njoj tada zavrveti — ogroman je, strahovito složen i protivrečan. Napisem, dakle, drhtavom rukom, tu reč „Srbin“, a zatim, skoro uvek, i usred zime, otarem znoj sa čela — pretvarajući se i izigravajući pred službenim licem s one strane šaltera, da sam žurio, trčao i zadihao se — pa proboravim čitav minut, čitavu malu „večnost“ u košmarskoj viziji jednog više nametnutog mi no po ličnoj želji izabranog individualnog identiteta, koji me ispunjava polarnim suprotnostima: ponosom i stidom, gordošću i ponižešću, osećanjem nevinosti i odgovornosti.

Čitala mi je, mališanu predškolskog doba i uzrasta, davno, davno, pre pet i po decenija, danas već u sitni prah pretvorena mati, narodne pesme, o Predragu i Nenadu, o Hasanaginici, o zidanju Skadra na Bojani, o starcu Vujadinu, o smrti Omara i Mejrije (feudalno-balkanskoj anticipaciji Šekspirovog slavnog para, Romea i Julije), o Strahinjiću banu (sofokleovskoj drami nad dramama), a prelistavao sam znatno docnije, posle nekolikih ratova, pre dvanaestak godina, podeblju knjigu istorijske dokumentacije četničkih nedela i zločina tokom narodno-oslobodilačke borbe, za vreme drugog svetskog rata, i to je, mislim, — sve ako se i izostave mnoga paradoksalna iskustva ličnog života za proticanja cele prve polovine ovog našeg veka — sasvim dovoljno za jedan individualno — psihički kompleks čestih suđara osećanja sreće i strave, dakle, duboko protivrečnih asocijacija predstava i misli u svesti starijeg jugoslovenskog državljanina, prilikom ispunjavanja objektivno ravnodušnih formulara, za kojima on mora posegnuti u ovoj ili onoj prilici svog običnog, normalnog i čini mi se ispravnog građanskog prebivanja i postojanja u zemlji koja je njegova rođena. Nekome je, međutim, trebalo da ponova ožive slike moralne bede i nacionalne sramote Srba iz godina istovremenog najvećeg iskušenja, stradanja i uopšte nečuvenog i neviđenog heroizma samoodricanja i svakovrsnog moralnog uspona trezvenih i prosvećenih sinnova te iste etničke zajednice, pa smo tako u vrelom poslednjem letnjem mesecu serijom svakodnevnih napisa preko cele stranice u dnevniku „Politika“ dobili na dar, i valjda kao dolično duhovno zanimanje hiljada i hiljada radnih ljudi na znojavom poslu ili godišnjem odmoru, neku vrstu romansirane biografije onog kolektivnog lica koje se, na žalost, ne može nazvati drugim imenom nego — srpski narod. Naučavno, pripadnici te iste nacionalne skupine bili su i jesu: i heroji narodnooslobodilačke borbe, mnoge desetine hiljada ratnih zarobljenika po mnogo brojnim logorima u nacionalsocijalističkoj Nemačkoj i ogromna većina stanovništva Srbije po gradovima, gradićima i selima; no masa seljaka, poluinteligencije, psevdointeligencije i nadriinteligencije, koja se, zarašla u vukla po šumama, bahato pljačkaški i ubilački samopotvrđivala po selima, ne može biti isključena iz pojma „srpski“.

narod".

Valja mi, dakle, uvideti i priznati da sam član jedne jezičke i istorijski nastale posebne društvene zajednice, koja je dala velike anonimne mislioce napred pomenutih

DRAGAN LUBARDI

koji smo preživeli dva svetska rata (o ne lokalnije da ne računamo) prestaj biti zajedničko izvan okvira narodno sti ili državljanstva. Zato, iskreno go voreći, kolikogod da mi je ispunjava nje raznih formulara i anketnih li stova sa posebnom rubrikom — pitanjem o narodnosti izmamljivalo mno štvo mutnih i nejasnih, nedovršenih jedva nagoveštenih asocijacija poj move, ideja i slika sećanja (sa pro pratnim, njima odgovarajućim, vrl protivrečnim raspoloženjima, koja b srećom ostajala i sama „u povoju”, ne izrazita i kržljava), ja sam još uvek popunjavajući tu rubriku, iskreno vr šio akt priznanja o pripadanju ono društvenoj zajednici koja je za moj potrebe i potrebe svih ostalih svo jih članova pripremila i odštampala raznovrsne formulare sa rubrikama

stijeni odnosa, — formularje sa raznovrsne
ne biografije onog kolektivnog lica ko- „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
je se, na žalost, ne može nazvati dru- raznovrsne
gim imenom nego — srpski narod. Na- „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
ravno, pripadnici te iste nacionalne
skupine bili su i jesu: i heroji narod- „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
nooslobodilačke borbe, mnoge desetine
hiljada ratnih zarobljenika po mnogo- „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
brojnim logorima u nacionalsocijali- „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
stičkoj Nemačkoj i ogromna većina
stanovništva Srbije po gradovima,
gradićima i selima; no masa seljaka,
poluinteligenca, psevdointeligencije i „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
nadriinteligencije, koja se, zarašla u „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
bradurine, naoružana vatrenim oruž- „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
jem i oštrim kamama (samo po obliku „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
različitim od ustaških krivih noževa), „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
vukla po šumama, bahato pljačkaški i „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
ubilački samopotvrđivala po selima, ne „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima
može biti isključena iz pojma „srpski“ „narodnost“ i „državljanstvo“ u njima

pojedinci, uvek na strani opasne već i na onoj drugoj strani nacione ivice) da u krilu svojih užih, nacionalnih zajednica budu osumnjičeni za izdajstvo i proglašeni za „izdajničke rođade”, kakva je, unekoliko, bila socijal-

bdevena i jednom specifično drugačijom, društvenom svešću — prema Homerovoju „Ilijadi“, pesničkoslikovitoj ekspresiji ratničkih stremljenja i bojačkih intenziteta u našem hibridnom, dijalektički protivrečnom, individualnom i socijalnom unutarnjem

Čovek bi, razume se, uvek htio da uopšti svoja saznanja i iskustva, i pravilo teorijsko, psihološko i sociološkim objašnjenje te njegove težnje nalazi se u samoj objektivnoj dvostrukosti njegove svesti: individualne (pojedinačne), sa dubokim korenima i elementarnim biološkim potrebama života, i društvene (grupne, u sociološkom značenju tog izraza), sa njenim neprekidnim dejstvom pritiska, prinude, pa i samog nasilja nad primarnim snagama težnje za održanjem „gole egze-

zistencije". No zahvaćeni valom nagnih istorijskih preobražaja (nacionalnih katastrofa, revolucija, državnih udara, munjevito planulih ratova) svih ljudi, svaki za sebe i svaki u samon sebi, prinuđeni su na stezanje i sa kaćenje, na privremeno ograničavanje svojih težnji za uopštavanjem ličnih iskustava — na obim nacionalnih ili državljaških pojmoveva i osećanja. Tada, pak, istupa na videlo mutnog i čemernog dana i otpočinjanja „porodajnih muška“ društvene perturbacije ogromni, nikada dovoljno cenjeni i ocenjeni raspon kvalitativnih suštastava ljudi kao pojedinaca, kao ličnosti, kao usamljenih, izolovanih bića određene svesti, intelektualnosti, emocionalnosti i savesti, ma koliko oni pripadaju ne samo istoj, pa i užoj etničkoj grupi, no i istom društvenom sloju, međenom i kategorizovanom varljivim

i kategorizovanom
jimom opštih mest

LAMENT NAD BEOGRADOM

JAN MAJEN i moj Srem,
Paris, moji mrtvi drugovi, trešnje u Kini,
prividaju mi se još, dok ovde čutim, bdim, i mrem
i ležim, hladan, kao na pepelu klada.
Samo, to više i nismo mi, život, a ni zvezde,
nego neka čudovišta, polipi, delfini.
što se tumbaju preko nas, i plove, i jezde,
i urliču: „Prah, pepeo, smrt je to!“
A viču i rusko „ničevo“ —
i špansko „nada“!

Miloš
CRNIJANSKI

Ti, međutim, rasteš, uz zornjaču jasnu,
sa Avalom plavom, u daljini, kao bre
Ti treperiš, i kad ovde zvezde gasnu,
i topiš, ko Sunce, i led suza, i lanjski sneg.
U Tebi nema besmisla, ni smrti.
Ti sjajiš kao iskopan stari mač.
U Tebi sve vaskrsne, i zaigra, pa se vrti,
i ponavlja, kao dan i detinji plač.
A kad mi se glas, i oči, i dah, upokoje,
Ti ćeš me, znam, uzeti na krilo svoje!

E SPANJA i naš Hvar,
Dobrović mrtvi, šejk što se u Sahari bel
prividaju mi se još kao utvare, vatre, var!
Moj Sibe poludeli, zinuo kao peš.
Samo, to više nismo mi, u mladosti i moći,
već neki papagaji, čimpanzi, neveseli,
što mi se smeju i vrište u mojoj samoći.
Jedan se „Leiche! Leiche! Leiche!“ dere.
Drugi mi šapće: „Cadavere!“
Treći: „Leš, leš, leš!“

Ti, međutim, širiš, kao labud krila,
zaborav, na Dunav i Savu, dok spavaju
Ti budiš veselost, što je nekad bila,
kikot, tu, i u mom kriku, vrisku, i vapaju.
U Tebi nema crva, ni sa groba.
Ti blistaš, kao kroz suze ljudski smeh.
U Tebi jedan orač peva, i u zimsko doba,
prelivši krv, kao vino, u novi meh.
A kad mi klone glava i budu stali sati,
Ti ćeš me, znam, poljubiti kao mati.

T I, PROŠLOST, i moj svet,
mladost, ljubavi, gondole, i, na nebu, Mljetci
prividate mi se još, kao san, talas, lepi cvet,
u društvu maski, koje je po mene došlo.
Samo, to nisam ja, ni Venecija što se plavi,
nego neke ruševine, aveti, i stećci,
što ostaju za nama na zemlji, i u travi.
Pa kažu: „Tu leži paša! — Prosjak! — Pas!“
A viču i francusko „tout passe“!
I naše „prošlo“!

Ti, međutim, stojiš nad širokom rekom,
nad ravnicom plodnom, tvrd, uzdignut kao štit.
Ti pevaš vedro, sa grmljavinom dalekom,
i tkaš u stoleća, sa munjama, i svoju nit.
U Tebi nema moje ljudske tuge.
Ti imaš streljača pogled prav i nem.
Ti i plač pretvaraš kao dažd u šarene duge,
a hlađiš, ko dalek bor, kad te udahnem.
A kad dođe čas, da mi se srce staro stiša,
Tvoj će bagren pasti na me kao kiša.

LIŽBUA i moj put,
u svet, kule u vazduhu i na morskoj peni
prividaju mi se još, dok mi žižak drhće ko prut
i prenosim i zemlju, u sne, u sne, u sne.
Samo to više nisu, ni žene, ni ljudi živi,
nego neke nemoćne, slabe, i setne, seni.
što mi kažu, da nisu zveri, da nisu krivi,
da im život baš ništa nije dao,
pa šapću „nao, nao, nao“
i naše „ne, ne“!

Ti, međutim, dišeš, u noćnoj tišini,
do zvezda, što kazuju put Suncu u tvoj sar
Ti slušaš svog srca lupu, u dubini,
što udara, ko stenom, u mračni Kalemeđan.
Tebi su naši boli sitni mravi.
Ti biser suza naših bacаш u prah.
Ali se nad njima, posle, Tvoja zora zaplavi,
u koju se mlad i veseo zagledah.
A kad umorno srce moje učuti, da spi,
uzglavlje meko ćeš mi, u snu, biti, Ti.

FINISTERE i njen stas,
brak, poljupci, bura što je tako silno bila
prividaju mi se još po neki leptir, bulke, klas,
dok, iz prošlosti, slušam, njen korak, tako lak!
Samo, to više nije ona, ni njen glas nasmejan,
nego neki cormoran, divljih i crnih krila,
što viče: zrak svake sreće tone u Okean!
Pa mi mrmlja reči „tombe“ i „sombre“. —
Pa krešti njino „ombre, ombre“! —
i naš „grob“ i „mrak“!

Ti, medutim, krećeš, ko naš labud večni,
iz smrti, i krvi, prema Suncu, na svoj put
Dok meni dan tone u tvoj ponor rečni,
Ti se dižeš, iz jutra, sav zracima obasut.
Ja ću negde, sam, u Sahari, stati,
u onoj gde su karavani seni,
ali, ko što uz mrtvog Tuarega čući mati,
Ti ćeš, do smrti, biti uteha meni!
A kad mi slome dušu, koplje, ruku i nogu,
Tebe Tebe znam da ne mogu, ne mogu!

ŽIVOT ljudski, i hrt,
sveo list, galeb, srna, i Mesec na pučini
prividaju mi se, na kraju, ko san, kao i smr
jednog po jednog glumca našeg pozorišta.
Samo, sve to, i ja, nismo nikad ni bili više,
nego neka pena, trenutci, šapat u Kini,
što šapće, kao i srce, sve hladnije i tiše:
da ne ostaju, ni Ming, ni yang, ni yin,
ni Tao, trešnje, ni mandarin!

Ti, medutim, sjaš, i sad, kroz san moj tavni,
kroz bezbroj suza naših, večan, u mrak, i prah
Krv tvoja ko rosa pala je na ravnici,
ko nekad, da hladi tolikih samrtnički dah.
Grlim još jednom na tvoj kamen strmi,
i Tebe, i Savu, i tvoj Dunav trom.
Sunce se radja u mom snu. Sini! Sevni! Zagrmi!
Ime Twoje, kao iz vedrog neba grom!

*sahat tvoj,
noj*

Dragoljub S. IGNJATOVIC

Pristup Lamentu

GRAVIRA SREDINJOVEKOVNOG BEOGRADA

Osećam i razumem da je ovaj gorki plać — zaveštanje. Spokoj noši masi budućih dana, i životima koji će ih označiti mudrošću i duševnošću, pesnik daje, kao svoj ljudski dar, nemir i češar vezanosti za prvo nebo viđeno kao slatka dubina, za prve vode čulima prihvaćene. Lična sudsina, doživljena lutanjem od nemila do nedraga, traganjem za osloncem (to su i Čarnojevićeva blata i bolnice, i prapotopske kiše Vuka Isakovića, i tako sve Sumatre, i trešnje Kine), u ovom završnom akordu (završnom ne zato što je poslednji, već zato što je, posle svega, smržan) biva pomerena, na jedan plemenit, nesebičan način uklonjena. Ostaje, u svoj lepoti uzdanja nad rekama, mera njenog rasta i sazrevanja — Grad: da bude ishodište i utočiste, podstrek i potvrda.

Jednom, u proletnjoj večeri Toscane, obuzet mladalačkim ne miron, ne bez podloge, jer se činilo da tudom dolinom „tajno, Dunav teče“ (vode je zaljubljen i vodama je podložan Miloš Crnjanski, njihov moći gradnje u odnosu) — pesnik je zapevao čežnju za zavičajnim brdima. Stražilovo bi tada i ostade jedinstvo tuge u tudini i dobrote uvek prisutnog porekla, jer su pesnikove uznemirenosti bile mlade i, na prirodnim načinim, dovoljne sebi, u nadi da će ih prekriliti, možda ubrzo, možda nepojmljivo „nekada“, i ko zna kako — „smeđ, i divna bestnost, daleka“. Pesnik i zavičaj, uprkos daljinu, bolovanju i mogućnom, verovatnom umiranju — jedno su. Ta veza je devičanska: ona čini da se sa savršenom lakoćom silute Fruške Gore i mlađica nad Arnom bacaju prema nebu, upijajući prostor, zgušnjavajući vreme, ne priznajući ukletost posebnog trajanja: kad bivaju prepusteni sebi, i u ustretalosti i u omamljivom čutanju, iako je tu sećanje, iako je tu ljubav. Pesnik i zavičaj bivaju uporedne, traže se i na laze: moguće je „zašlašljati ružnu“ i ostati sam, ali je verovatnije da će tuga venjenja biti ponazlena „voćkama naših polja“. Prelepa pesma, jer vodi pesnika lepoti rodnih mirovanja!

„Lament“ je ponovljena „opijenost zavičajem“, uzbudljivo proizvedena (kao da je data pesniku pre rođenja, kao da je predodredena). U dobu kad sama zrestlost života sazreva, željan povratka naivnatum i zauvek saznatim svojim zvezdama, tim plodovima izvan kojih nije moguće ni doživljavanje ni stvaralaštvo, pesnik, ispitujući vrednosti koje su ga odredile, nalazi, neminovalo, da je najveća — belo i nerazorno plovjenje Beograda kroz prostor i vreme, sposobnost dragog grada da se suprotstavi stihiji i da očuva tekovine bola i požrtvovanja u svakoj svesti, u svakoj ličnosti. Zavičaj! Ali kakva podvojenost sudsina, i kakvo, u podvojenosti

pisma uredništvu

Za drugčiji karakter »Ulusovih« izložbi

Druže uredniče,

Likovni život u Beogradu postaje bogatiji, izložbe se smenjuju jedna za drugom takvom brzinom da samo pravi, pasionirani ljubitelji slikarstva i skulpture uspevaju da ih sve vide, a oni koji likovni život prate iz dana u dan da ih zabeleže i usput ocene ili procene. Veliki broj izložbi promišle nezapaženo, o nekim vrednim i valjanim delima ne stiže se da se progovori onako kako bi to ona po svojoj vrednosti zasluživala. U takvoj situaciji mnoge manifestacije našeg likovnog života izgubile su značaj koji su nekada imale i koji bi i danas mogla da imaju. Jedna od takvih manifestacija su Ulusove prolećne i jesenje izložbe.

Zamišljene kao smotra polugodišnje umetničke aktivnosti i kao prva stepenica uspona onih koji dolaze, ove izložbe ubrzano su izverile i zamisao svojih organizatora i očekivanja publike. Na tim izložbama učestovali su, ili su imali pravo da učestvuju, svi članovi Udruženja. Svi izlagaci su imali pravo da budu predstavljeni sa podjednakim brojem radova. Načelna ravnnapravnost bila je dovedena do apsurdne. Umesto umetničke manifestacije prvoga reda ove su se izložbe pretvorile u smotru sivila i osrednjosti. Slikari od glasa i ugleda klonili su se ovim izložbi, a onim darovitim, još neafirmisanim, one nisu mogle da koriste. Publike je to osetila, interesovanje je opalo, umetnički, a verovatno i finansijski uspeh tih

Mogao bih, još, da kažem da je „Lament“ najlepša himna Beogradu i jedna od najpotresnijih pesama o rođnoj gradi, ali ču reći drugo: da su ovi stihovi daleko više i mnogo značajniji nego plać, da su većito tražene nešćeg što je jače od nas, a što bi nam poboljšalo izglede da u trajanju imamo dostojanstvenog udelu, kao u pevanju, kao u misli o nadi.

Zar nikad, međutim, neće prestatи plemenita i tragična nastojanja pesnika da se obezbedi simbolom ili podatkom trajnosti (voda neka, predeo neki, grad), da bi preobratio sudsine u svest, bol u čovečnost, trošnost u veličinu? Neka ne prestanu! Ona je svedočila uvek, kao i sada, da život ne zna za veću vrednost no što je trajanje duhom posred večnih bića, nadmoćnih zbog neuništive beskrajnosti i prisnih dubokom darežljivošću.

VESTI

KONCERT JUGOSLOVENSKE MUZIKE
U PRAGU

U Pragu će 17. septembra biti prireden reprezentativni koncert jugoslovenske muzike. Na njemu će biti izvedena dela četvorice jugoslovenskih kompozitora: „Simfonija“ Matije Bravničara, „Treća simfonija“ Milana Ristića, „Sunčev put“ Mila Cipre i „Muzika za gudače“ Alojza Srebrenjaka.

U ime Saveza kompozitora Jugoslavije ovoj priredbi će prisustovati Milan Ristić.

„KOD HEMINGVE-
JEVIH“

Sestra Ernesta Hemingveja u svojoj intimnoj povesti o porodici Hemingvej, „Kod Hemingvejevih“, daje živu sliku porodičnog života između 1898. i 1928. godine. Ona naročitu pažnju posvećuje dočaranju duhovnog razvoja i sazrevanja njenog čuvenog brata, od njegovih ranih dana dečinstva do prvih uspeha koje je postigao kao pisac.

MILO DIMITRIJEVIC CRTEZ

veće interesovanje no što se misli. Uvereni da će videti ono što je u srpskom slikarstvu doista najbolje, ljudi bi se interesovali na njih dolazili.

Ovakve izložbe bi znatno doprinile likovnom vaspitanju ljudi. Bilo bi to, u stvari, osvajanje nove publike, radoznable i pune poverenja. Školska i radnička omladina, pripadnici Armije, da druge ne nabrajamo, predstavljali bi osnov te publike. Uz popularna predavanja i pregledne i informative kataloge, koji bi sadržavali sva potrebna obaveštenja i ne bi bili skupi, pridobiće bi se i onaj deo publike koji je bio u priličnoj meri pasivan. Time bi se suzbila mnoga „mazala“ koja preuzećima po skupu pare prodaju slike iz svojih pogona radene u oveštalem maniru i otvorile nove mogućnosti za otkup zaista vrednih dela. Uz to, ove izložbe bi utirale put i pojedinačnim izložbama. Uostalom, iškustvo sa izložbom slike Moše Pijade je dovoljno da počake i dokaze da bi se ovaj pohvat isplatio.

Predrag PROTIC

Pre volim da me dočekaš naga.
Ima nečeg svetog u mom dolasku.poezija
Slobodan MARKOVIC

Sve što postoji

Sve što postoji nije određeno za mene. Ako dodem pre svih moje mesto umire. Za nekim tudim stolom deo sreće me čeku. Samo nenaviknut na tude probleme, moja sedeljka poprima forme jada i ja, uzimajući alkohol, uzimam u stvari sredstvo za tumaćenje prolaznosti. Bivam preokupiran ljudima koji su mi do pre dva minuta sedeli na obrvama nadajući se kako će mi potkopati čeonu kost, iznutra. Znam, oni su ušli kroz moje uši kao gamad noću u jeftinom hotelu. Svašta se događa, a neki tvrde da se ušima čak i ravnoteža održava.

Korisno je imati usta, ali u trenutku koji znači povod za stvaranje opakih saleta.

Usta mogu da postanu omrznuti. Trudim se da po ustima smisao jedne glave tumačim.

Tu najviše važnosti pridajem usnama. Tanki usne kao beli konac kojim se opšiva pokrov ne mogu da kriju iza sebe bogat sadržaj, obilje razuma i tumačenja.

Usne koje kapljaju kao plod trešnje u dan koji znači apsolutno dozrevanje u meni nadu seksualan odraz i tumačim ih kao nežnu životinju kojoj je stalo do ljubavi. U poljupcu sa takvom odabranom trešnjom rada se novo nebo

i usta koja su možda do juče pevala svete arije, ili izgovare najmoraljnije replike prelaze na gлатke poljane vrata, a zatim se zavlače u meke senke iza ušiju i negde u predelu srednjeg uva utiskuju mračne pečate.

Kosa se tad sama od sebe povlači u stranu, jer kosa je više dekor, a usta imaju dublji značaj.

Korisno je imati usta. Samo dobro povezati njihovu funkciju sa osjetljivošću vrha svih onih mesta na telu koja nečemu streme a sam toga izvršavati u strogom smislu različite naredbe bar do sistema klasične predaje nevidljivoj armiji slatkih mračava koja nas nemilice pobeđuje.

Korisno je imati usta i negovati ukus i ne dati nikome da ih omaložavi, pa ipak sočnim ustima reći teško onima sa tankim usnama. Teško njima zaida,

jer elementarno dobija u životu sve veći značaj. Cuo sam da su Tahičanke koje je slikao iznurenog Gogen nagradene ustima koja mogu da se služe kao hrana isključivo pripremljena za slatko umirjanje.

Cuo sam da na Polineziji postoje usta u kojima se čuju zubi kao nežni sat na ruci lepotice koja spava i da takva usta koja pokazuju biser, u stvari pevaju himnu moru.

Ogledam se i donju svoju usnu pridržavam nežno jagodicama prstiju desne ruke dok levom tražim pores se devojku koja još uvek ne zna sve tajne.

I primičući levom šakom njen vrat; ja u stvari približavam svoje usta njenim ustima i tako skladno dopunjajući toplom vlagom okvire koje nam je urezala priroda na kopnu, mi postajemo jedno.

A ujene se grudi uznemire kao da ih neko plasi. Porumene joj rese na ušima, a rame se zaobljuju i Osetim joj rese i kolena i rebra koja tada začudo postaju meka tako da ona u jednom trenutku liči na ribu koja beži.

Korisno je imati usta. Korisno. Jer na kraju smisao sveta bez njih je apsolutno neobjašnjen. Zato je bolje prekinuti tu gde počinje parenje.

Odnosno, gde počinje život.

Gospodarice života, upali lampu da prođem između drveća do tvoga prozora.

Ne boj se mojih koraka. Ne plasi se moga dolaska.

Gospodarice života, razmesti postelju i baci po njoj nekoliko jesenjih dunja, velikih, tako da mogu sa njima troje dojke da poredim.

Gospodarice života, ogrni se običnim tkanjem pred moy dolazak jer ja volim da me dočekaš naga.

Ima nečeg svetog u mom dolasku.

Gospodarice života, ljubazno mi otpozdravi.

Ja već sedam gizdavog konja i jahaču do reke, a tu me na mesečni čeka počinak.

Tek kasnije kad zade mesec umiven ču stići do twoje ograde.

Mirisaču na trave divlje što lude uz zelenu vodu punu zvezda.

Gospodarice života, ova je noć kad lavovi tuguju,

a dom je troj u senkama nemogućim. Zato, upali lampu da prođem između drveća do tvoga prozora.

I ne boj se mojih koraka. Ne plasi se moga dolaska.

nacionalizam. A ja, dopustite, totalno odbijam svaku netrpeljivost, pa i izapančenu svest o pripadanju jednoj naciji — nacionalizam.

Pavle STEFANOVIĆ

FRANJO LIKAR

Narodnost i nacionalizam

Nastavak sa 1. strane
veoma plitkog shvatanja obrazovanosti, prosvetnosti i ovakve ili onakve „svesnosti“.

Ja hoću da kažem — pobuden impresivnom grozotom nekih fotosa u serijini „Politikinih“ tekstova o metežu umova i afekata, pre dvadeset godina, medju ljudima sa ovog istog našeg tla i vrlo sličnih društveno - vaspitnih uslovljenosti — da pojma kulture u ovoj našoj sredini nikada nije bio ni dovoljno ozbiljni ni dovoljno pravilno shvaćen, da je on uvek olako zamenjivan nećim llijagivim i maglotivim u svakoj akciji „narodnog prosvetivanja“, što bih ja nazvao kratkokursom obukom ili dresurom po verbalnim planovima izvesnih školskih programa, i da je zato raspon suštinskih ljudskih kvaliteta (intelektualnih, emocionalnih, moralnih) ostajao ogroman, nepremostiv i nesavladljiv između onih članova nacionalne zajednice koje su siromaštvo, politikantska poluinteligencija i žandarmerijsko-podoficirski, dimarsko-rasni elan vojne održavali na stupnju potencijalne divljine i još neprobudenog zverstva

s jedne strane, i onih koji su bili u mogućnosti i u prilikama da se duševno oplemeni, oblagorde, uzdignu i istančaju — usvajanjem ideja koje su spletene na vrhuncima ljudske istorije od Eshila do Marks-a, doživljavanjem emocija koje su se točile svenom od Pindara do Debisija, budenjem težnji koje su ovaj svet pokretale napred od Spartaka do Lenjina.

Na jednom snimku iz sramne epopeje četničkog vojevanja po Bosni i Srbiji, pre samo dvadeset godina, bradati Srbin lepog lika, folklorno odevan u tradicionalno seljačko gunjeće, klečeće, opkoračio je mlađog čoveka, koji leži u travi (u sočnoj i bujnoj travi) i vreli, i kojeg blista na suncu (razume se, na srpskom, nacionalnom, šumadijskom suncu) oštra, prava i zdrava kama. Tu autentičnu, domorodnu dokumentarnu fotografiju, ili niz drugih, njoj sličnih, mogli smo videti i videli smo više puta, u svim ovim novijim i bli-

žim godinama, koje su, ovde, kod nas, preuzele na sebe preteški zadatak da zanavet unište mračnu, tupu, zversku i kretensku samozadovoljnu krvoločnost ljudi, koji se, sasvim sigurno, nisu rodili ni kao psihopati, ni kao monstri, ni kao zločinci, a koji su, u određenoj „kulturnoj“, „nacionalnoj“, „patriotskoj“ društvenoj klimi ratnih meteža, propagandnih laži i zatucano nazadnih ideooloških parola, postali upravo monstrumi i zločinci. Hoće li ljudi našeg vremena ispuniti i ostvariti zadatok iskorenjivanja mržnje, dijaljine, svireposti i bezumne krvosednosti? Koja je i kakva sloboda, za čiju i kakve težnje potebna, nužna, preduslovno neizostavna, da bi se ostvario veliki, humanistički zadatok i cilj o kojem je reč? Ima li ovde dovoljno strpljenja, dovoljno pitomosti i tolerancije, dovoljno dobronamerne i imenite budnosti u ljudima i u međuljudskim odnosima, da bi se postigli i realizovao postavljeni zadatci?

Pričredni kriminal je podsećen, no ne iz korena iščupan (on traži, traži nove vidove svog podmuklog, nevidljivog raščenja). Svirepi, mračni zločin — Ah, da; nedavna smrtna kazna, izrečena mladim ljudima za ubistvo

DUSAN MATIĆ: „LAZA I PARA LAZA NOĆI“, „NOLIT“, BEOGRAD 1962.

podmlađen, da se konvencionalno suženi pojam života oslobođi sva-ke konvencionalnosti, da se ras- prostre daleko iznad i ispod kon- vencionalne slike svesti.

Postoji kod Matića jedan ra- cionalni nemir, jedan patos i je-

venu poetsku strukturu egzi- stencije. On ide pravo u srž eg- zistencije polazeći od njenog ba- nalmog podatka, od njene spoljne prisutnosti i taj tako uhvaćeni ritam postojanja otkriva dublji nemir čoveka koji škrtim i šte- drim rečima zresti svodi jedno životno iskustvo, izravnjava jedan životni bilans: ovim rit- momima nezadrživo i uzbudljivo struji dah melanholičnog za- laska i upiranja pogleda u na- zad, emocionalni ritam poznih godina podstaknut nemirnom i

sve stvari i bića, bacajući oko sebe gejzire egzalzacije, dok se na kraju (Vatra noći) taj ogromni, sveobuhvatni talas emocije sužava i svodi na jednu intimnu, retrospektivnu, melanholičnu samospovest usamljenika, na jedan grčevito usplahiren, rezigniran ritam ispovesti i svodenja računa sa životom i sa samim sobom. Jedna apstraktna i neiskusna životna nezajedljivost sa početka dobila je na kraju svoje realne i intimne okvire, svela se na konkretnu emotivnu

jamnost. Jedna od njegovih maksima glasi:

„Izboljeće i poricanje u srcu su stvarnosti“.

Misao opasuje i „sistematic“ život polaritetima suprotnosti. Ova mudrost je bliža Geteovom ili Valerijevom shvanjanju polariteta kao rapnopravnom sprega suprotnosti negoli Hegelovom naporu da ih sintetizuje i pre- vazide. Taj je polaritet kod Matića možda slobodniji, jer se za- smiva na projekciju subjekta, na relaciju koju subjekt podiže od sebe ka svetu, kojom prevazila- zi sumornu suštinu stvari:

„Poricanje je u srcu stvarnosti. Pa ipak, ogromnost i neiskorenljivost tog kamena s rama postaja, neprekidno da u tom spletu i ne i kosmosa. Taj kukurek, ta uvek nova i čista ljubičica po- stojanja, pod večnim snegom pori- canja.“

Ima jedan misaon i poetski kvalitet koji Matić uvek iznova unosi u našu literaturu. Ja bih ga formulao kao ustretalnu te- žiju da se prodre u suštinu stvari, da se otkrije formula ži- votne mudrosti, da se desifrije smisao egzistencije kao podno- šljivi oblik „ravnopravan“ bezdružljivosti. Jedan saznavalački nagon, jedan ritam poetske egzistencije u komе naporedо stje- trenuci autentične opsesije egzistencijom i, u starijim tek- stovima, perforsirani, kačiper-

Zoran GLUŠČEVIĆ

POETSKI RITMOVI NOĆI

dno iščudavanje pred samim faktom egzistencije, jedan stav us- plahirene zaprepašenosti pred svakodnevnim, autentičnim trenu- cima i tokovima života. Ma koliko u nekim početnim trenu- cima bila knjižki inspirisana, ova apologija čistog, totalnog života pronalazi prave emocionalne i poetske ritmove da se iz- raziti. Ona je nikla na hibridnim predstavama anti-literature, eks- periment je njen oprobani metod, reč — njen nezamenljivo sredstvo. Pa ipak, ovde nije reč o eksperimentisanju rečima: ve- ra u reči, u magiju reči ustupila je mesto jednoj zrelijoj, poetičnoj koncepciji: eksperimentu sa emotivnim ritmovima, sa strukturom emocije i imaginacije.

Pesnik ne pokušava više da kaskadom i vodopadima reči, ne- umornim prizivanjem njenih no- minalnih značenja, izvuče skri-

racionalno svežinom mladosti. Jedna ogromna, nesvodljiva e- motivna raširenost na početku (Laža i para laza noći), jedna o- tvorenost svim utiscima, svim oblicima života, svim pokretima, svim predmetima, svim trenu- cima egzistencije:

„Uhvatiteš korak s Mesecom, s planinom bola, s uvojkom njene ko- se, s neizlečivom prasnom, s listom koji vetrat vitla, s kapi rose, sa zidom žute kuće, s paukom u ugлу, s hrastom već davno oborenim, s mačkom, s ratnikom, s pticom, s prozorom zarobljenika, s oblakom, korak s olujom. I govor će teći kao gejzir, reči će disati kao reka.“

sve u tesnom, mladalački živom, ponesenom, nadrealistički patetičnom povezivanju i pre- plitanju sa stvarima, kad inspi- racija hoće da se rasprostre na

sadržinu: u zgrčenoj šaci ostala je lelujuva pregršt uspomena.

Ova knjiga kao da je nastala u vakuumu između dva sećanja, u prebiranju uspomena i zadržanih trenutaka, između lakaških senki stvari koje su ostale u na- ma. Njena poezija izgrađena je od krhkog tkiva prolaznosti, „njajpralaznja prolaznost“ uzdi- že se kao životni masiv u ne- pregleđnom i nedokucivom moru trajanja. Razbijajući sve vred- nosti života i sve njegove sadržaje na vremenske trenutke po- jedinaca, pesnik je izokrenuo pojmove i u konven- cionalnu sliku vremenskih od- nosa unoš novi raspored: on je bauku trajanja suprotstavio naj- esfermnu prolaznost kao vrhov- nu mudrost života. Ne da je is- ključuju nego povezuju, organi- zuju u perekad snošljive uza-

se svim mogućnostima nesporazuma, oni ne prihvataju „uz- ludnost napora i gorko vraća- nje“ radi „priyatnosti puta do iluzije“.

Razgolicanje pred sobom, lišeno svakog sentimentalizma, jedini je put isceljenja. Do nje- ga se dolazi, najčešće, u izuzet- nim životnim situacijama, kad se svi rameni problemi čine bez- načajni pred ogromnom ozbilj- nošću novih okolnosti (kod Vladimiра do preloma dolazi u bol- nici, sred dana smrti, posle sa- obraćajne nesreće u kojoj je pu- kium slučajem ostao živ). U tim trenucima čovek dolazi do sa-

nevezinom kojom je opisivala i razvijala spoljašnje niti radnje. Posmatrana sama za sebe, logika unutrašnjeg razvoja ličnosti (gotovo do samog kraja dela) vrlo je ubedljiva; međutim, na nesreću, ona je podstaknuta iz- vesnim spoljašnjim nizom okol- nosti u koje je teško verovati. Insistiranje na slučaju (izvesnom vidu „fizičkog nesporazuma“) više je nego napadno (pogrešan telefonski poziv, slučaj sa Vladi- mirovim pismom Katarini, vi- denje, ali ne i susret, Katarine i Mateja na stanicu u Ljubljani, pa i sama Vladimirova saobraćajna nesreća i sve ono što ona

Humoristički pristup revoluciji

JOŽA HORVAT: „MAČAK POD ŠLJEMOM“, „NAPRIJED“, ZAGREB 1962.

Naša savremena proza obiluje delima s ratnom tematikom. U njima je najviše reč o moralnim i psihološkim problemima i o do- gadajima osvetljenim iz epskog aspekta. Joža Horvat, međutim, prikazuje humorističku stranu događaja vezanih za rat i revo- luciju. Njegov roman „Mačak pod šljemom“ je realistički pisan, pun konkretno zahvaćenih detalja i verno ocrtanih karaktera, ali je ipak, u izvesnoj meri, i plod stilizacije, neizbežne, uostalom, u jednom žanru kao što je humo- rički.

Horvatovo izlaganje je tečno, zanimljivo, puno raznovrsnih peripetija. Junak romana, parti- zanski borac Ilija Kapara, „desetar prve desetine“ prvog voda prve čete prvog bataljona Prve kai- ničke brigade“, jednostavan je i pri- prost ratnik, hrabar, uvek raspolo- žen za šalu, omiljen kod drugova. Njemu poveravaju najteže zadatke i on ih sa svom neustrašivošću izvršava, pri tom doživljava mnogobrojne zgode i nezgode koje autor opisuje izvlačeći uvek komičnu poenu iz događaja. Kapara pokazuje u borbama ne samo junaštvo i požrtvovanje već i domišljajnost. On zna da bude i lukav kad to zatreba. Komandi- ri i komandanti šalju ga u naj- teže akcije, koje on organizuje i sprovodi bez krupnih reči i ges- tova, ali s velikim smislim za odgovornost. Naravno, dešavaju mu se uz put mnoge nepričile, ali ih on uvek srećno prebrodi... Nižu se scene u kojima vidimo odlazak Kapare u partizane, nije- govu desetinu na delu, njegovu neposrednost, osećanje drugarstva i veselo raspoloženje koje ga ni- kada ne ostavlja. On uspostavlja vezu sa izgubljenim bataljonom, juriša na ustaške bunkere, pre- govara sa domobranima... Ali Ilija Kapara, odani borac, žudi i za ženskom lepotom, koju međutim, ne uspeva da doživi, pošto ga hitnost nekog zadatka uvek u to- me sprečava...

Joža Horvat je nastojao da iz- radi jedan celovit lik borca, jed- nostavnog, smelog, sa shvatnjima ne mnogo iznijansiranim, koji je bez pompe, s velikim smislim za uočavanje smešnog kod sebe i drugih, izvršavao sva nared- enja ne tražeći nikakve povaha i ne plašeći se nikakvog rizika. Autor je lišio opisane događaje svake patetike; uneo je u svoje pripovedanje dosta trivijalnih po- jedinosti i episoda naturalistički obojenih, dok je u pogledu rečnika koristio sirovu narodnu lek- siku. Ovakav postupak je nesu- mnjivo uticao na to da roman, posmatran u celini, dobije une- posmatran u boji, reljefnosti.

Pavle ZORIC

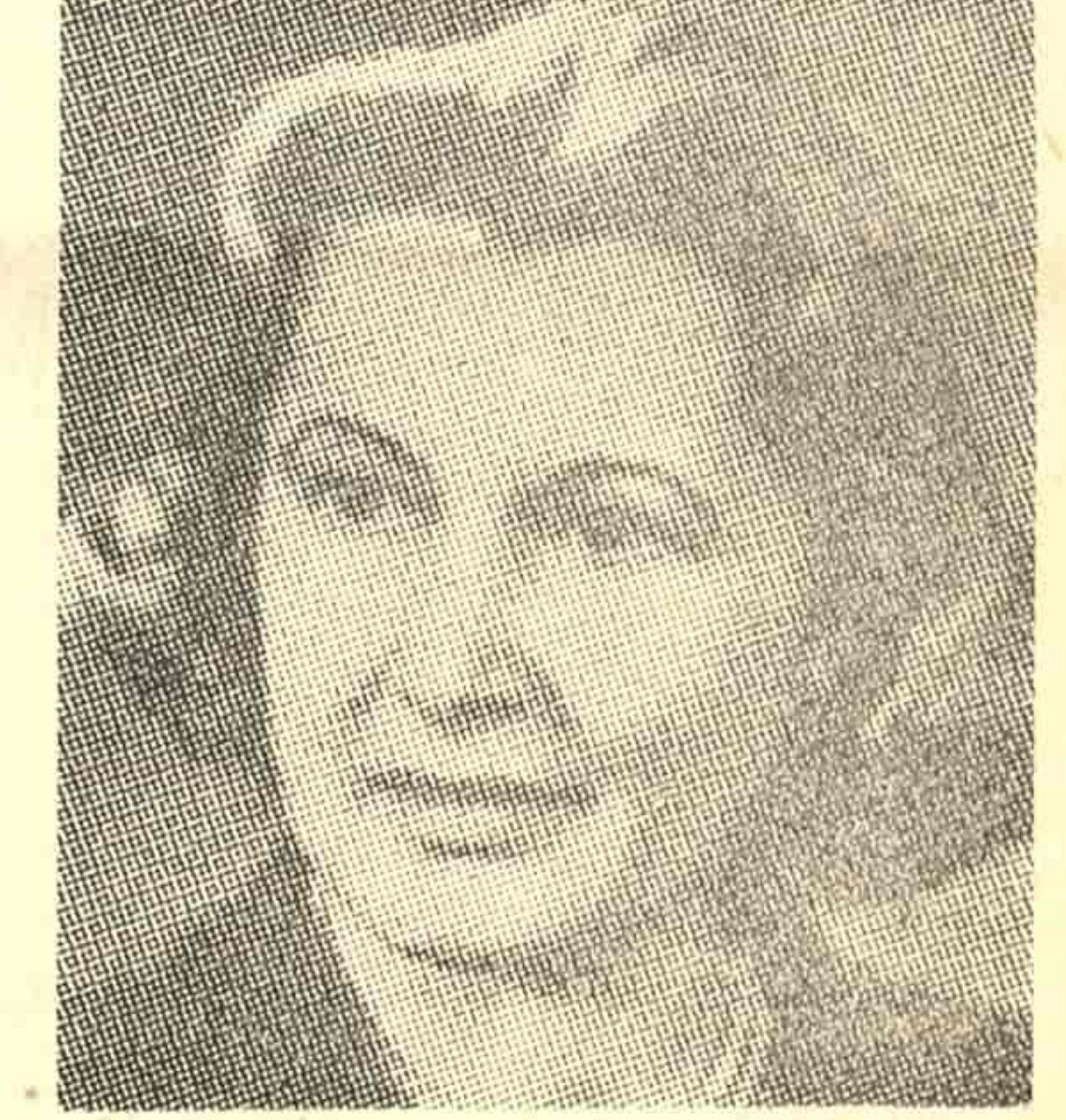
Postoji velika sličnost između Ilike Kapare i Nikoletine Bursa- će Branka Čopića. Ciklus pripovedaka čija je centralna ličnost Nikolitna Bursać takođe sadrži veliki broj humorističkih aneg- dota u kojima se prikazuje figura ratnika u mnogo čemu bliskog Horvatovom Ilijiji Kapari. I Bursać je jednostavan, neustrašiv ratnik naslikan u svakodnevne detaljima života; on je načinjen od obične ljudske materije, ni po- čemu izuzetne i u patetičnom smislu herojske. Recimo odmah da je Čopićev Bursać kao knji- ževni tip mnogo čvršći i život- nje građen od Ilike Kapare. Bursać ima više dimenzija, plastičnije je zamišljen i ostvaren, realnije izvajan od Ilike Kapare koga Horvat slika dosta vešt, ali s jednom upornom, nametljivo- m isforsiranosti, sa željom da ga u komičnom smislu predimen- zionira. Mi se sмеjemo i radu- jemo se Kaparinim podvizima, ali, budući da uvidamo njihov jednolični izrežiranost radi stva- ranja efekta po svaku cenu, pre- stajemo da se iznenadujemo i nas počinju da zamaraju monotonе scene pravljene po istom re- ceptu isforsirane duhovitosti. Pi- šeševa mašta ne može da pro- izvede do kraja obilje bli- stavih anegdota koje bi se po- sadržaju uvek medusobno razliko- vali; ona, posle nekoliko snažnijih zamaha, gubi krila, pada u šablon i stvara scene koje se drže više na rutini no što žive od invencije. Joža Horvat raz- vlači nit zbivanja, gomila mnoge slike u kojima simpatični junak romana ispoljava iste crte svoje prirode.

Pisac, zapravo, postiže supro- tan cilj od onog koji je sebi po- stavio; umesto da lik Ilike Kapare postane bliži, konkretniji, životniji, on pred očima čitaoca bledi, gubi konture zbog ponav- ljanja i razvučenosti radnje. Zato bi „Mačak pod šljemom“ samo dobio u vrednosti da je zgušnju- tije komponovan i realizovan sa više raznovrsnosti, razudenosti, bogatstva karakterističnih detalja u sadržaju i likovima.

Pavle ZORIC

Čovek između nesporazuma i suočavanja

staj prerasle u dosadu“, kao „od- sjaj žudnje za novim“ koja je prirodna „kao stareњe ili kao mene godišnjih doba“. Izvestan broj ljudi zadovoljava se da živi u izmišljenom svetu spokojskstva i prima sve nenormalnosti kao nešto svakidašnje. Njih život, međutim, podučava „da se iz- vesni nagoni ne mogu uništiti, već samo potisnuti“. Oni koji se boje suočavanja, ljudi bez vlastitih uverenja, zadovoljni sitnim, malim stvarima, gotovi jedino da brane ono što je već osvoje- no, osuđeni su da ostanu površ- ni posmatrači života. Protiveći

znanja da je želite nužno meri- ti veličinom svojih koraka, da ne postoje ciljevi, nego raskrsnice sa obiljem novih puteva.

Menjanje, u tim nesporazumi- ma, svoje živote, ljudi menjanju i živote svojih bližnjih, otvara- jući im, ponekad, vrata iz kojih se kreće mnoštvo nepoznatih mo- gućnosti koje mame u nove ne- sporazume.

Na sreću, postoji određena verzija koja sprečava da se život raspe i pretvori u „haotične olupine“; postoji i savest koja nameće pitanje: „Imamo li pravo da mislimo samo na sebe? Da li smemo i možemo da po- remetimo svoje živote i da time povredimo tude?“ Odricanje ko- jima čovek pribegava nisu ni poraz, ni bolan kompromis, ni žrtva (kako to Katarina, prilično neuverljivo, sama sebi objašnjava, vraćajući se Vladimиру iz sažaljenja), nego neizbežan korak ka ostvarivanju harmonije, podređivanje svojih želja jednom višem redu i zakonu. Ono, međutim, što se tokom iskušenja naslutilo, a što se nije potpuno ostvarilo, za čime se čeznulo, a što se žrtvovalo, nikada ne pro- pada jer „stvari traju u nama koliko mi to želim“.

Tragajući za suštinama života Nada Marinković je dala ovak- va rešenja teško uhvatljivom spletu ljudskih zagonetki. Uprkos izvesnoj konsistentnosti s ko- jom je razvijala svoje osnovne teze, kritičar ne može da se ot- me utisku da je ona ostajala u priličnoj meri površan posmat- rač. Ona je nastojala da izves- nom pretencioznom intelektual- nošću i misaonu daju svome delu izvesne dublike dimenzije; te dubine, međutim, više su pri- vidne nego stvarne. Njen roman se daleko više doživljava kao konstrukcija, nego kao slika ži- vota. To se najbolje primećuje kad se izvesna sigurnost kojom je vodila ruku slikajući unut- rašnji splet sukoba uporedi sa

u njemu izaziva itd). Ovaj uti- sak o postojanju neuverljive kon- strukcije dopunjaju česta vrat- čanja ličnosti u prošlost, kojima pisac pokušava da objasni izve- sne postupke ili misli junaka u određenoj situaciji.

Ličnosti ove knjige, savremeni intelektualci, razmišljajući o se- bi i sklopu odnosa u kojima se nalaze, razgovarajući sa svojim prijateljima, sa velikom ozbilj- nošću izgovaraju misli koje nisu ništa drugo do već banalizovane životne istine. Obilno se njima koristeći pisac je nastojao da pod- greje intelektualnu temperatu- riju svoga dela. Čineći to, on je pokazao laku i veštu ruku i spretnost koja se ne sme potenci- vati. Međutim, ta beznapornost i lakoća kojom se stvari postav- ljuju i rešavaju direktno dovodi u pitanje ozbiljnost i stamenost čitave te intelektualne kule. Kad se, brižljivim skidanjem glatkog površine, prode kroz te beznaporne intelektualne kaskade le- porečivosti i spretno sročenih formulacija i dode do suštine, retko se kad otkrije šta drugo do pličaci opštih mesta i ove- stalih istina.

Iako u „Svirepm godinama“, prvom romanu u nizu dela o generaciji rođenoj u tridesetim godinama ovoga veka, ima dos- toka nedostatak, pišešva sprem- nost da se suoči sa izvesnim bit- nim trenucima današnje ljudske situacije ne može da je im- ponuje; mora se priznati da je i lakoća, kojom je deo pisano, uprkos izvesnoj površnosti, sa- ma po sebi vrlina. Mada se na ovo delo odlično može primeniti misao jednog bivšeg ratnika i državnika, našeg savremenika, da je današnji intelektualac čo- vek koji sa velikom sigurnošću govorii o stvarima koje, u suštini, ne poznaje, kritičar i- dući roman ovoga pišece neće očekivati s ravnodušnošću.

Dušan PUVAČIĆ

KRITIČARSKI PROFIL ANTUNA BARCA

"HRVATSKA KNJIŽEVNA KRITIKA" VII, "MATICA HRVATSKA", ZAGREB 1962.

Za pesnika i kritičara Tina Ujevića Vlatko Pavletić je jednom indirektno upoznati, ali i slično, u malo blagoj formi, može da se kaže i za Antuna Barca koji je punih četrdeset godina bio prisutan u našoj literaturi, darujući je, u početku, setno senzibilnim i mlađačko razdrganim stihovima i, docnije, napuštajući pesmu, ali ne i poetski izraz, kritikama, esejima i raspravama iz istorije naše književnosti, prevenčno hrvatske. Na stupao je veoma žučno, zagrejano, izravno, esejistički, nezadovoljan gotovo svim što je književna istorija do tada stvorila; otuda su u njegovim člancima uvek prisutne potke polemike i negok obračuna. Ulazeći u književnost (krajem prvog svetskog rata i ne posledno posle njega) kada je jedna književna generacija (hrvatske moderne) začula, kada su se Donadini, A. B. Simić, Krleža i Cesarec nemilo obračunavali i sa živim i sa mrtvim, kada se Branislav Vodnik, koji kao književni istoričar znači, kod Hrvata, prvi raskid — ne doduće potpun — s filološkom metodom prilaženja literarnom delu, nalazi u pročepu i sve više uzmiče, čuti, Barac se opredeljuje za književnu kritiku, pomno prati sva zbivanja, registruje ih i o njima sudi. No, on ujedno, već tada, pokušava da da i jednu sintezu svega dotadašnjeg što se kod Hrvata uradi na polju proučavanja literature i piše članak, zahuktalo i vrelo, pod naslovom "Naša književnost i njezini historici", u kome će, veoma kategorički, zahtevati da se prekine "jednom za svega, definitivno, sasvim s filologijom, jer literarna historija imade s lingvistikom upravo tolkio posla kojim kipar ima nešto zajedničko s kamenolomcem".

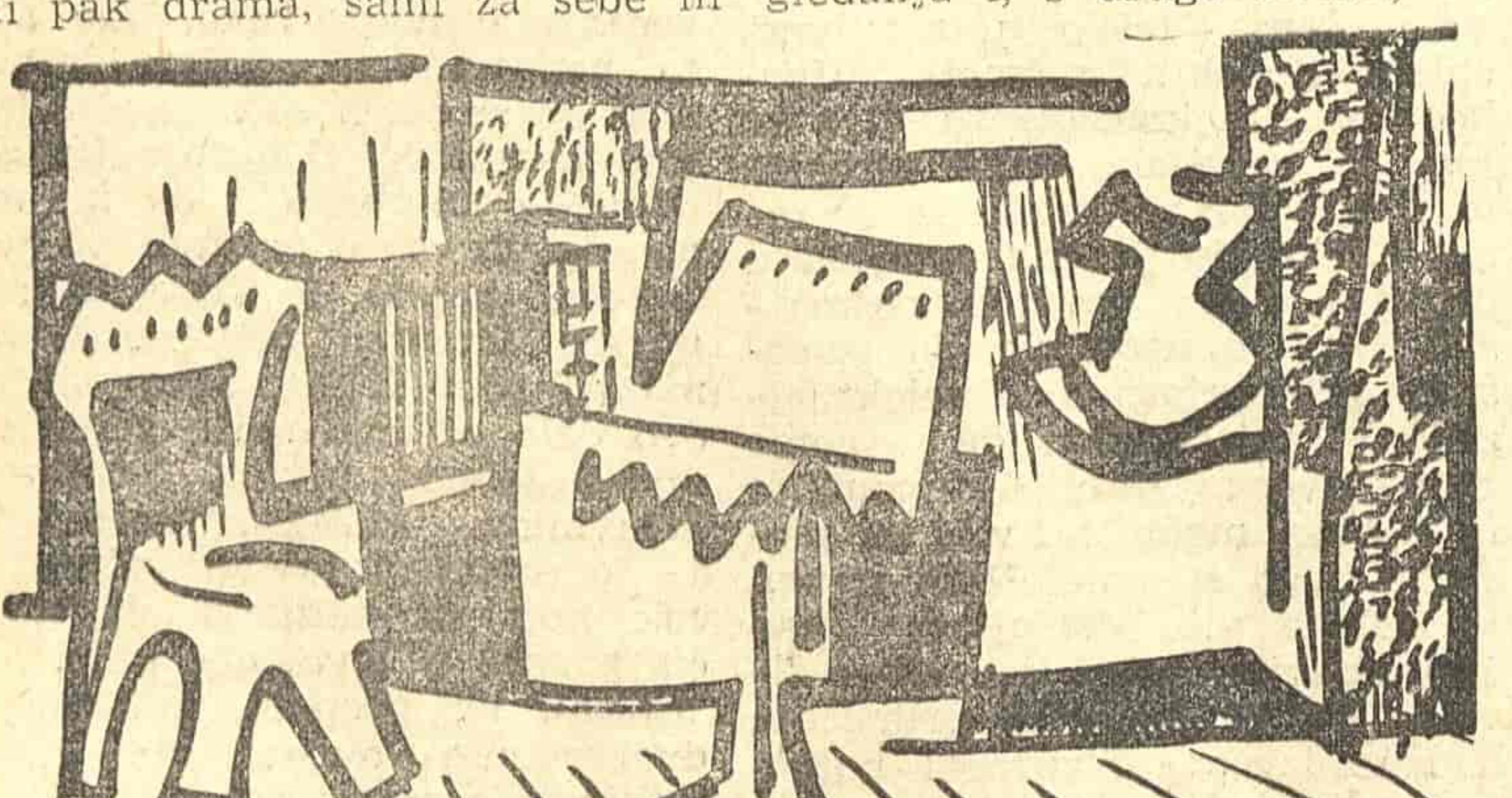
Međutim, i ne obzirući se na svoj zahtev, Barac će u esaju "Između filologije i estetike" (1929) dati u stvari svoja prava i potpuno shvatavanje literature, njene društvene funkcionalnosti i, zatim, smisla filološkog te, u isto vreme, estetskog proučavanja književnosti. Ovoga puta, nakon šestogodišnjeg rada i na lazeći se pred univerzitetskom karijerom, on će realno sagledati i oceniti smisao filološkog, odnosno estetskog metoda. Proučavanje, znanje, spoznaja i, na osnovu toga, iškustvo, doneli su Barcu nove stavove: on više filologiju ne identificuje s običnom lingvistikom, niti kipara s kamenolomcem, već uvida njihovu funkcionalnost, nužnost pri dubljem sagledavanju odnosnog književnog dela. "Solidno poznavanje fakata" jedan je od najosnovnijih puteva za ulaganje u probleme literature, pojedino delu i umetnika ponaosob. Barac je, ovde, i sam morao da prizna da pristupi književnosti, njenim osnovnim i najosjetljivijim supstancama, moraju biti različiti i, ponekad, prisutni u svakoj ličnosti koja se bavi literaturom, njenim svetovima i sadržajima. Naravno, uz to, on je od te ličnosti, prvenstveno, zahtevao smisao za književnost, za njene životne elemente i sokove. Ta ličnost ne samo da mora da zna zakone filološke i estetske kritike, no i ostale (psihološke, filosofiske i dr.) i tek tada moćiće da shvati književni život jednoga ostvarenja. U toj slijedjenosti različitih metoda u ličnosti književnog kritičara i književnog istoričara — a to dvoje Barac nikada ne razlučuje — on vidi kompleksnost pristupa životnim problemima koje književnost sobom zahvata. Njemu smerita analiza — a ona je, sam kaže, nužna i bez nje se ne može — prepričavalačkog karaktera; pobornik je analize doživljaja, sraslosti kritičareve s ljudima, prirodom i sa svim pitanjima koje pesma, pripetka, roman ili pak drama, sami za sebe ili

svi zajedno, direktno, odnosno indirektno nameće.

To pitanje direktnog i indirektnog govorenja uslovljeno je, po Barcu, vremenom u kome se umetnost jednoga pisca radala. Otuda je i proizvođa njegova konstatacija da "književnost, pored svoje estetske strane, ima i svoju socijalnu i sociološku stranu, o kojoj književni historik mora da vodi računa". Sve to i od proučavala literature, u koje spadaju i tekući književni kritičari, zahteva širinu poznavanja nekoliko naučnih disciplina: poznavanje, dakle, estetike, filologije, istorije, sociologije, psihologije, filosofije i dr. omogućuje dublje ulaganje u sуштинu jedne umetnosti, a sam kritičar, s takvim širinama svoga duha i po moću onog urođenog smisla za literarnu tvoreninu, umeće da prodre u njene skrovite tajne, da ih objasni, razume i, s jedne istorijsko-društvene distante, u zavisnosti od problema, da ih oправda ili osudi.

I kao književni kritičar (prva podela njegovog stvaralaštva) i kao istoričar književnosti (druga, najduža faza) Barac je, nema sumnje, sve to posedovao i u svojoj ličnosti objedinjavao. Takav, mada na početku svoje kritičarske delatnosti pomalo jednostran, on je uspeo da, proučavajući, sagleda sve kompleksnosti hrvatske književnosti XIX veka. U radu njemu je, čini se, neprestano pred očima lebdo neumorni Jovan Skerlić, ono njezino grandiozno delo, zaobljeno i unekoliko dorečeno. Hteo je, čak, da još sistematski, dublje, sa svim životnim potkama, prouči hrvatsku književnost XIX stoljeća, o čemu svedoče "Xrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije. Istorizam", (1954) i, kao drugi deo, "Književnost pedesetih i šezdesetih godina" (1960); nastavci nisu u sledili, njegov zamisleni i nesumnjivo dobro započeti posao nije završen. Barac je namerao da hrvatsku literaturu, sa svim njenim malim i velikim piscima, ostvarenjima i domaćima, sa svim njenim granicama i tokovima, obradi samo do 1917. godine, dakle do godine do koje je literatura čini zbilja zasebni, samosvojni deo naše književne prošlosti, kao što su to da tada i srpska i slovenačka literatura. Od tada, one žive zajedničkim životom, teku istim smerovima i bave se istim problemima. A to svoje mišljenje i ubedjenje Barac je izrekao još 1923. godine.

Dok je u svojim kritikama i esejima senzibilan, raspevan i, u isto vreme, kondenzovan, kakav je, na primer, kada piše o Nazoru, Šimunoviću i još još, dikt, dote je u svojim obimnijim radovima (o Mažuraniću, Bogoviću, Vidriću) nesto hladniji, sasvim analitičan, više barata čimjenicama, ne podležeći im ni u jednom momentu. Činjenice mu, ovoga puta, služe samo toliko da omede i odrede vreme, jer Barac uvek pisca promatra u vremenu koje ga je dalo, koje je u njegovom delu. Imajući svoja shvatanja o zadatacima i metodama nove, moderne književne kritike i istorije književnosti, on je, isto tako, imao svoje jasno iškrstiljane poglede na književno delo, svoje zahteve i od samih pisaca, stvaralača. Njega nije uvek interesovalo, samo za sebe, osnovno piševo pripovedanje, koje je moglo da bude lakotrilno, zato, već više šta ono u svim srčicama nosi, sadrži — onaj život. Zato će u njegovim analizama, kada, recimo, turnači dela hrvatskih realista, uvek biti pokazan i dokazan odnos između umetnosti i stvarnog života, na osnovu čega lako otkriva piševe konstrukcije, ugleđanja i, s druge strane, ori-

Milo DIMITRIJEVIĆ

CRTEZ

DRAGIŠA ŽIVKOVIC:
"RITAM I PESNIČKI
DOŽIVLJAJ",
"SVJETLOST",
SARAJEVO 1962.

NAUČNA KRITIKA

U svojoj najnovijoj knjizi Dražiša Živković je usvojio pojedine misli savremenog poetika na Zapadu, ali istovremeno vešt iz begavši mnoge jednostrane i negativne konsekvene takvih stava. Umetničkom delu, a u njegovoj knjizi je reč o poeziji i pesničkim ostvarenjima, Živković je pristupio kao celovitoj i završnoj stilističkoj celini, kao jednoj posebnoj realnosti i strukturi koja gravitira prema samoj sebi, koja ne postoji kao rezultat delatnosti (ergon) već kao delatnost (energija). Živković usvaja stav da umetničko delo pripada onoj oblasti koju samo otkriva, ali iz takvog shvatanja briše reč isključivo i dovodi ga u vezu i sa piscom koji je delo stvorio (dok Hajdeger, na primer, stoji na stanovištu da ne stvara pisac delo već da delo stvara pisca, da je umetnički fenomen dela prvo bitno u odnosu na stvaraoca) i sa sredinom, u širokom smislu reči, u kojem je ono poniklo. Dok se naučna kritika kod mnogih ispitivača na Zapadu svodi na opis umetničkog dela (Kajzer), Živković kombinuje analitički i sintetički metod kritičke operacije i činjenički materijal osvetljava se različitim strana, povezujući sve to i sa spolašnjim pristupom (momenat iz pesnikove biografije i istorijski podaci). Živković je osalta daleka misao da se može pisati studija, kritika ili istorija književnosti, bez imena i bez istorije, kao što mu je ostaо tu i pojam egzistentnog vremena. Ni jedna Živkovićeva kritika nije izvan odredenog istorijskog i biografskog konteksta. Takav metodološki postupak nije eklek tizam već prevazilaženje jednostranosti.

Razviti srpskog stiha od Bran Radičevića do Alekse Santića, i to njegove ritmičke strukture, predmet je Živkovićevog ispitivanja. On polazi od analize jedne pesme i takvu konkretnu analizu, opis pesme, proširuje se samo do teoretskih zaključaka već i do stavova o karakteru srpske poezije u tom periodu. Studije imaju nekoliko slojeva, a zaključci koji važe za jednu pesmu prerastaju u opštavaju. Pojedine analize (naravito pesama Laze Kostića) urađene su pedantno, sa svom načinom strogošću i kritičnošću, i inventivno, tako da predstavljaju doprinos poznavanju ovog pesničkog načina romantizma; pojedini sintetički sudovi o romantizmu kod nas, o njegovim odlikama i razvitku, zvuče prihvatljivo i dokumentovano.

Rekao bih da je Živković, ipak, pokazao jednostranost i neoriginalnost u shvatavanju poetskog ritma. Već u svom uvodnom članku na je ritam poezije izjednačio sa versifikacijom i sva svoja ispitivanja uputio u tom pravcu. Živković je nesumnjivo iznad retoričkog shvatavanja metričke i metričkih sistema, on tačno ispituje i tumači pravilnosti i nepravilnosti u akcenatskom rasporedu u stihovima naših pesnikova, daje niz finih započinjanja. Ilice heksametar Živković je tumačio kao izraz pesnikovog dekorativnog, pitoreskog sagledavanja i doživljavanja sveta. U svojim studijama Živković ispituje funkcionalnost versifikacije, versifikaciju kao izraz pesničke ličnosti. Ali je neprihvatljiva misao da se ritam poistovećuje sa brojem slova ili akcenatskim fraziranjem. Ritam je nešto i na površini pesme, u rasporedu akcenata i slojava, a još više u organizaciji asocijacije i slike, u njihovom nastajanju i smenjivanju, u tokovima emocije i svesti koja može da nadraste i nadraste metričku organizaciju pesme (na primer u Kostićevu pjesmi Razgovor sa uvezom srpskom zastavom), sem ako nije reč o potpunom skladu što izlazi iz Živkovićeve analize pesme Veče na Školu. Takva jednostranost, kao i nebržljivost u kompoziciji članka i studija, a i cele knjige, dove studije pre liče na izvesne upitnike i testove nego na članke i rasprave o umetnosti, odaje utisak suvoparne i školske lektire. A u mnogim svojim trenutcima knjiga "Ritam i pesnički doživljaj" to svakako nije. Naučna kritika u tekstovima Dragiša Živkovića ne prevazilaže okvir studioznosti, ali je uverljiva potvrda njene korisnosti i značaja. Aleksandar PETROV

GRANICE PREDSTAVLJANJA JEDNE LITERATURE

"SAVREMENI RUSKI PISCI" I-III; IZABRAO I
UREDIO ALEKSANDAR FLAKER, "NAPRIJED", ZAGREB 1962.

Tri knjige "Savremenih ruskih pisaca" javljaju se kao plod naslovanja da se, posle toliko dece-nja našeg upoznavanja s ruskim poslektbarskom literaturom, izloži jedan njen objektivni pre-sek, jedna pouzdanija koncepcija shvatanja i mišljenja o njenim ostvarenjima i vrednostima. Re-aktivano zalaganjem jednog od najboljih poznavalaca sovjetske literature kod nas, Aleksandara Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-tan, tako savesno koncipiran izbor kračih pripovedačkih formi jedne strane literature. Prve dve knjige obuhvataju prozna ostva-reњa ruskih pisaca od revolucije do naših dana, a u trećoj knji-zi su sakupljeni eseji i članci Aleksandra Flakera, urednika i prethodne knjige "Heretici i sanjari", ovo nastojanje donosi i jednu novinu u našoj izdavačkoj delatnosti: do-sad mi nismo imali tako komple-t

PRAVIH KRITIČARA SVE JE MANJE

Razgovarajući, nedavno, sa književnikom Vladimirom Bunjeem, saradnikom Radio-Beograda, Milan Bogdanović je izneo više zanimljivih zapažanja o našoj prošloj i današnjoj književnosti i trenutnoj literarnoj situaciji.

PITANJE: Poznato je da je, tokom vremena, pojam modernog u književnosti i umetnosti pretrpeo znatne izmene. Sećajući se vašeg eseja „Slom posleratnog modernizma“, iz 1934. godine, u kome ste i vi neopredno govorili o svom tadašnjem osećanju pojma moderno, i o modernističkoj književnosti, molio bih vas da kažete kako danas gledate na pojavu takozvane modernističke književnosti, i kakvo je vaše mišljenje o našoj literaturi novijeg datuma.

ODGOVOR: Ja nikada nisam bio protiv modernizma kao takvog. Na protiv, ja sam bio jedan od onih koji su među prvima zastupali gledište da u literaturi uvek treba tražiti novo, da treba ići dalje, da treba tražiti nešto šire, nešto ljudskije. Prvi godina kada sam počeo da radim kao kritičar, ja sam zauzeo taj stav i zahvaljujući njemu ja sam čitav niz naših doista modernih pisaca, mogao bih čak reći modernističkih pisaca, na izvestan način i afirmisao. Kada sam se, više ili manje, a može biti i potpuno, uverio da je takozvani modernistički pravac u smislu neke ljudske angažovanosti besplodan i jalov, ja sam taj modernizam, ne poričući novo, na svoj način i porekao. O tome sam onda, u tom članku koji vi pomislite, govorio.

Sasvim je drugi slučaj kada se pitanje o modernizmu postavi u vezi sa današnjom književnošću. Mi smo u današnjem vremenu od onog početnog modernizma, toliko daleko, tako apsolutno u drugom svetu, da bi praviti neku paralelu bilo gotovo uzaludno. Prema tome, naš modernizam danas, ono što je moderno, što je savremeno, što je avangardističko i smelo u literaturi, u trenucima može biti na neki način

više ili manje preterano, više ili manje zaošijano, ali ima svoje opravdanje. Mi danas živimo u jednom poslerrevolucionarnom vremenu i imamo sasvim druge odnose prema životu i prema svetu. Literatura danas ne može a da ne bude bez tog nekakvog tonaa, bez tog nekakvog obeležja koje bi govorilo o toj ogromnoj razlici. Danas se ne može govoriti o jalovom i besplodnom modernizmu. Danas se može govoriti o više ili manje čudljivom, o više ili manje besmislenom pokušaju da se nešto modernistički kaže, ali ja mislim da je danas naša literatura, sa malim izuzecima, sva okrenuta u tom pravcu da, iako je moderna ili modernistička, u suštini ostaje na jedan izvestan način uvek moralno i socijalno napredno određena.

PITANJE: Od svih književnih rođova poezija je, izgleda, uvek bila najpodložnija promenama i uticajima. S tim u vezi, da li možete da nam kažete koji su idejni sadržaji naše posleratne poezije?

ODGOVOR: Ja lično mislim da je današnja naša poezija uglavnom zauzeta onim problemima koji pesnik, kao takvog, u izvesnom smislu određuju moralno i socijalno. To što je poezija najprikladnija da prihvati modernistički pravac, da traži, da luta, to je sasvim razumljivo i normalno: poezija je daleko više subjektivno upućena, daleko više subjektivno uneta u sadržaj, dok je proza, roman ili drama, više ili manje objektivna. Prema tome, u poeziji mogu da se prave smeliji pokušaji i smeliji pokušaji se prave. Pravili su se oduvijek i ništa me ne čudi što i danas toga ima.

PITANJE: U vašem književnom radu postoji jasno naglašena linija koja govoriti o vašem odnosu prema pozorištu; veliki deo vašeg celokupnog književnog dela predstavljaju pozorišne kritike i tekstovi koji tretiraju čisto pozorišnu problematiku. Imajući u vidu da se danas i pozorište menjat, a i da ste vi sve do nedavno bili dugogodišnji upravnik jedne naše ugledne i velike pozorišne kuće, zanimljivo bi bilo znati koju su, po vašem uverenju, madne i vrline današnjeg pozorišta u

Razgovor

sa

Milanom Bogdanovićem

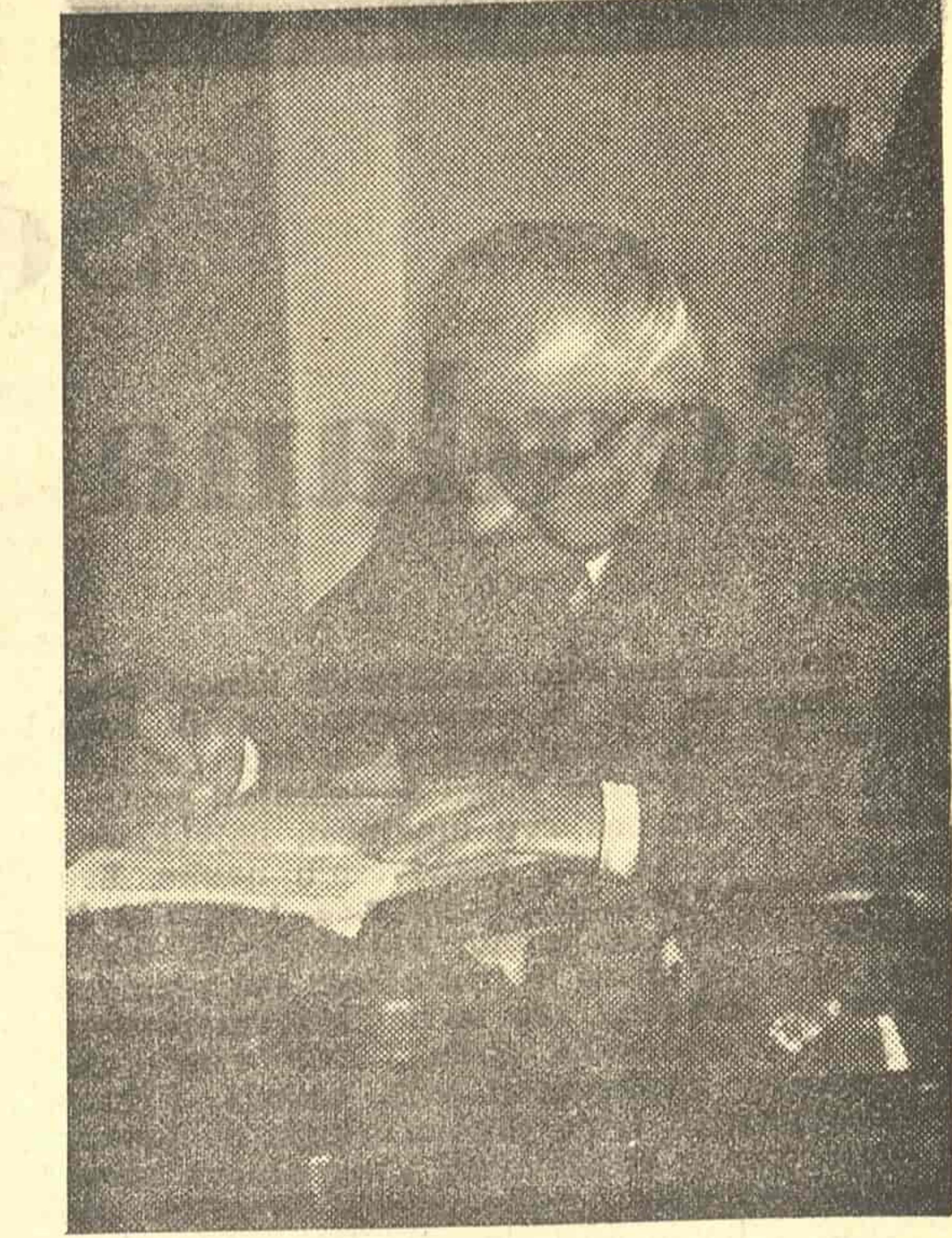
celini (kod nas i u svetu), i kakva je njegovā funkcija u savremenom društву.

ODGOVOR: Moj stav prema teatru je približno istovetan mojemu stavu prema literaturi: ja sam za moderno, za traženje, za nove načine i nove sadržaje, ali sam i za to da se tim traženjima novoga ne ubija i ne uništava, otio što je u starom relativno ili apsolutno dobro. U oblasti pozorišta postoji danas čitav niz pokušaja koji idu do shvatavanja traženja, kao antiteatralnih mogućnosti. To što se danas zove antiteatar, to je nešto što je za mene apsolutno absurdno i za traženje novog do te mere, za takvo traženje novog, ja, razume se, ne bih bio. Ja bih otvoreno rekao i sasvim jasno to potvrdio da je antiteatar, u stvari, uništenje teatra kao takvog.

PITANJE: Kakvo je vaše mišljenje o savremenoj kritici, o kritici koja danas prakti književne pojave?

ODGOVOR: Na to pitanje je prilično teško, reko bih upravo delikatno odgovoriti. Ja ne mogu i ne želim da ulazim u pojedinačna razmatranja. Ono što bih mogao uopšteno da kažem kao svoju primedbu, svoju objekciju, na današnju kritiku, to je utisak da kritičari po pozivu, kritičari po životnom upućenju da budu kritičari, danas sve više nestaju. I ja smatram da je to jedan od razloga kojim treba objašnjavati neku vrstu površnosti, ili prolaznosti, ili nedovoljnog udubljivanja u stvari koje pokazuju naša kritika. Ja neću da kažem da sam kritikom nezadovoljan, ali hoću da kažem, i to moram da kažem, da sam mnogo čime od onoga što se danas pod kritikom objavljuje vrlo malo zadovoljan. Razume se, ja pravim izuzetke i tih izuzetaka nesumnjivo ima u dovoljnom broju da se izvesnim optimizmom može gledati na budućnost kritike.

PITANJE: Postoji jedan problem kome se danas posvećuje sve više pažnje. To je problem dominacije nauke i tehnike nad umetnošću. Govori se da živimo u eri tehničkih civilizacija, u eri senzacionalnih naučnih otkrića i tehničkih novina, i da je malo vremena

ostalo za stvari srca. Kakva vam se čini uloga književnosti i umetnosti u vremenu koja dolazi?

ODGOVOR: Na ovo pitanje odgovorio bih vam jednom rečenicom, ili jednim svojim gledanjem na stvari, koje bi važilo za čitav kompleks pitanja o kojima smo već govorili: sve što mi danas zovemo modernim, sve se to na nekakav način kroz istoriju i kroz vekove javljalo u raznim oblicima. Modernizam je bilo i u XVI veku. O takozvanoj tehničkoj, o tome da se umetnost više ili manje zanimi, odnosno odusevljava današnjom tehnikom, o tome je bilo govorilo i ranije. Jedan od Skerlićevih učitelja, Gijo, pesnik i filozof, branio je takozvani mašinizam u literaturi. Da li je nešto što bi se moglo da primeni i na druge umetnosti, na muziku, na slikarstvo, — to je, razume se, za diskusiju. Ondje je mislim o svim umetnostima — kada je reč o njihovoj budućnosti — jeste da sve došle dok u njima bude čoveka one neće preći u absurdno. Treba težiti da čovek u njima ostane većito.

Vladimir BUNJAC

poznanstva

Savremena česka poezija

Razvitak česke poezije nakon drugog svjetskog rata usko je povezan sa političkim i društvenim promjenama u zemlji. Razumljivo je da je nakon sloma fašizma i česka poezija odrazila sveopću radost zbog te pobjede. Većina pjesnika, koji su se afimirali još prije rata i koji su za vrijeme rata živjeli polulegalno, dala je sebi određujući upravo vanjsku stranu preporoda koji se dogodio u zemlji, dok su duševna zbivanja u čvjetku zanemarivali.

Ipak to vrijeme ne možemo nazvati vremenom sveopćeg stagnacije. Možda bi za prvi period od 1945. do 1949. god. najbolje odgovarao termin „vrijeme konsolidacije“, jer tada nastavlja rad generacija pjesnika koja se afirmirala prije rata. Neopredno nakon rata još su uvijek vidljive razlike između Volkerovih sljedbenika i Nezvalovih suputnika. To prvo razdoblje dalo je nekoliko završenih poetskih profila, kao što su na pr. Fr. Halas (1901–1949), jedan od najistaknutijih i najtalentiranijih liričara poslije Nezvala, te Fr. Hrubina (1910) i Vladimira Holuba (1905). No dok se kod posljednje dvije godine kao što su 1948–1956, uglavnom vidjeli svoj uzor u Volkeru. Nesumnjivo je da je ta poetska ljenost na mlađu generaciju naćinila dubok utisak i ostavila mnogo tragova, jer tih tragova nisu se oslobodili ni stariji pjesnici, savremenici Volkera. Međutim, mlađa generacija nije se zadovoljila rezultativima historije književnosti i uzorima, pa ma kakvo napredni oni bili. Postojalo je nekoliko pjesnika koji su na svojim ledima osjetili svu težinu rata, koji su dozirevali u njemu. To više nije bio kršćanski proletarij Volkera, to je bila kruta stvarnost.

Konačno, nakon godine 1956., sve se više javlja i učvršćuje nova generacija pjesnika. Na jednoj strani tu su pjesnici koji su početkom bili vjerni socijalističkoj orientaciji i koji počinjavaju da svoje ideje produže i prošire na svakidašnje probleme radnog čovjeka, inteligenca ili radnika, no u svakom slučaju čovjeka kao dijela društvene sredine. Predstavnici te poezije su Ivan Skála (1922), Ivo Flejhman (1921), Jan Pilarž (1917) i Eduard Petříška (1924), od kojih je poslednji najtalentiraniji. Skala je u zbirici *Rani vlak nade* (1958) pokazao da njegov talent zahtijeva nesputanost u ustaljene forme i rime, pa čak i onda kada se radi o tendencionalnim pjesmama.

Za razliku od ove grupe pjesnika, koja se uglavnom čvrsto afirmirala preko „Literarnih novina“, u nekoliko zadnjih godina pojavio se cijeli niz pjesnika koji su počeli tražiti nove puteve za svoja lirska ostvarenja. Grupacija oko časopisa „Svibanja“ s

interesiranjem za svakidašnji život običnih malih ljudi, za njihovu ljubav, sreću ili nesreću, za sitne mrvice svijeta u mraku života, izbacila je nekoliko zanimljivih imena, od kojih su najzanimljiviji Miroslav Holub (1923), Jirži Šotola (1924), Karel Siktanc (1928), Miroslav Červenka (1931), Miroslav Florijan (1931), Miroslav Červenka (1932) i dr. Pored njih, kao osobito zanimljivu ljenost treba istaknuti Jana Skáčku, osebujnu poetsku ljenost, koju su neki nazvali „mlenom česke poezije“, jer je označila njegove poezije duboko gledanje ispod površine, zagledanje u sitne stvari, sitne emocije, lirske štimunje. On ne voli prazno, poetizirajuće brbljanje, nego promatra mnogostrukost čovjekova bivstvovanja, a osobita mu je odlika što pazi na izraz. Ivo Štu-

poezija M. Holuba karakteristična je po kondenziranom izrazu, skrtosti u rječima i stilovima, ali je zato neobično bogata figurama. Najpoznatiji je po svojoj knjizi *Dnevna služba* (1958). Posljednja knjiga *Početnica* pokazuje da se on još neprestano razvija. M. Florijan još nije uspio svoj poetski izraz, te često varira od sasvim esencijalne, subektivne lirike do složenih lirske kompozicija, osobito u zbirici *Vrtoglavica* (1958). Jirži Šotola, koji se dosad javio s najviše pjesničkih zbirki, ima smisla za prisno otkrivanje onog svakodnevnog života; on za sponzore teme bira motive sa naoko sasvim bezačnjnom potkom, te iz toga stvara prava mala čudesna. Nije izbjirajući u izabiranju tih svakodnevnih događaja, nježna zanimanje sve. A takav mu je i izraz voli slobodno, prisno govorjenje, kao da razgovara mirno i sabrano sa čovjekom kome se nikud ne žuri. Najpoznatije su mu knjige *Svijet naš svakidašnji* (1958) i *Venera iz Milosa* (1959).

Ova generacija pjesnika sve više uzima maha, svakodnevno se sve više afirma, prodire u sve više časopise i objavljuje sve više književno vrijednih zbirki poezije. Treba pomenuti još i to da je upravo ova generacija od početka ove godine pa sve do nedavno na stranicama „Literarnih novina“ vodila među sobom polemiku o poeziji, pokušavajući odrediti nove puteve i oblike poetskog stvaranja. Pa iako su ti prijedlozi ponekad bili dijame-tralno oprečni, počevši od mišljenja da postoje samo subjektivna lirika, pa do mišljenja da pjesma vrijedi samo onda ako je stvorena na pozicijama socijalističkog realizma, možemo ipak reći da je ova generacija, nakon procesa destalinizacije i rušenja kulta ličnosti, učinila mnogo da česku liriku vrati na mjesto, kakvo su joj nakon prvog svjetskog rata dali Volkera i Nezvala.

(B. Š.)

lirika u prevodu

Najmlađi češki pesnici

Jirži ŠOTOLA

ROMEO I JULIJA
(III, 5)

Gle, kakva nezgodna priča, u krčmi Kod dviže žirafe, u Veroni, nekođeli vijadukt, ukočeni gmaz
Da znademo proći kroz oluju nekad smo dokazali

Sad između mene i tebe

tuga tetura zemljom smrznutom a ja još nosim u dlanu od twojih nokata ranu krvavu
Na rijeci uglednih voda pleže dugina pjena tu puketa i šumi nema to značenja i to sam ja

Na trenutak se tome čovjek čudi ali to nikog neće prehraniti Moja ljubav također je isto takova

A ti kroz daljinu šišteći danas me nazivaš imenom zarđali most i imenom mreža

Između tebe i mene tuga tetura zemljom smrznutom a ja još nosim u dlanu od twojih nokata ranu krvavu

Miroslav FLORIJAN

ARS POETICA

Dim cigarete: ustali su i pomalo sviraju nebeski glazbenici o crnom narodu borovnica preko nasmijane vode.

Ali ovđe je još ljepše — najednom si na vratima, rukavice lete na kauč A dolje sumrak prevrće grad kao kartu.

Ali ja sam u službi. Pažljivo obilazim, praveć krugove u zraku, premalo dobjavajući od mjesecinastog šuma krošnjača čovjek sam zakona, gline, dajem zelenu boju, riblja jata upravljam k mrijestilištima.

U šumor jutra izviknem nečujni raport i na smrt umoran održem se na niti babnjeg ljeta...

Miroslav HOLUB

PODNE

Dan se ukotvio na plićaku. Drveće podržava od sreće. Pjevaju besmrtni leptiri.

Nebo je slatko kao lice koje milujemo.

Dječji glasici izgubiše se za obronkom.

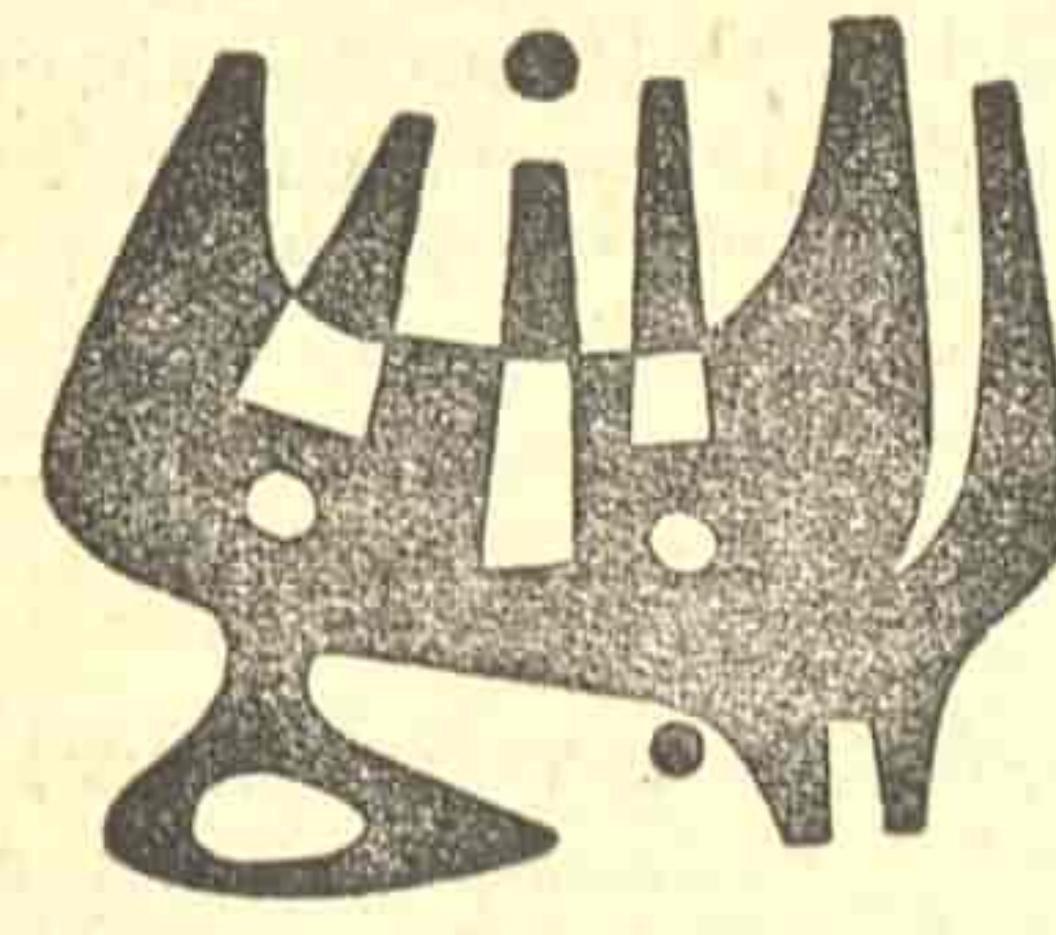
Sunce, pjev, mir, nešto se priprema.

(Preveo Božidar ŠKRITEK)

NUJIŽEVNE NOVINE

NAVALA ISTORIJSKE FELJTONISTIKE

Komercijalna logika u poslednje vreme počinje sve više da dobija čvrsto uporište u oblasti naše kulture. Sve počinje da se po smatra kroz dinar, broj čitalaca, slušalaca ili gledalaca, a ne kvalitet onoga što se publici pruža, postaju gotovo jedini orijentiri u radu velikog broja naših takozvanih kulturnih institucija. Povlađivanje sumnjivom ukusu, sve veće popuštanje pred navalom lakog senzacionalizma u stilu bulevarске štampe, golicanje čitalačke radoznalosti pričama o uzbudljivim skandalima i još ne odgnetnutim tajnama, postaje sve češći predmet razgovora u štampi, na javnim diskusijama, prilikom privatnih susreta. Svi se

sala: mada ekonomski računice imaju i moraju imati svoje opravdanje nedopustivo je da one budu odlučujući kulturni činiovi i jedino „kulturno“ mireli uspeha.

Ali ipak, kod nas je već postalo pravilo da knjige bez prave literarne vrednosti imaju najviše čitalaca, da naloži (u prvom redu naloži domaći) filmovi imaju najviše gledalaca, da su zabavne predrebe sumnjive vrednosti uvek najposećenije. S druge strane poseta pozorišta, koncerta i slikarskih izložbi sve više opada. Muzej zjape gotovo prazni. Ti raži književnih listova i časopisa su više nego mali i više nego u tragičnom neskladu sa brojem takozvanih kulturnih i prostvenih radnika.

Mada je borba za čitaoce i opravdana i razumljiva, čovek ne sme da bude ravnošćan prema načinu na koji se ta borba vodi. Međutim, način kome se u poslednje vreme služe čak i izvesni naši veliki dnevni listovi ima u sebi dosta elemenata koji ne mogu da se okarakterišu drukčije nego kao traka za senzacijama, kao popuštanje pred pritiskom reševaljive potrebe za skandaloznim.

Dok s jedne strane, ti isti listovi u svojim kulturnim rubrikama biju bitke da se podigne naš kulturni nivo, da kultura u našem društvu dobije ono nesto koje joj pripada, oni se, s druge strane, ne moći da se oduprnu, ili se voljno prepustaju, privlačnoj aromi neliterarne i često neuspisane istorijske feljtonistike.

Mada spremnost štampe da čitaoca upozna da izvensnim važnim i nepoznatim trenucima naše dalje i bliže prošlosti, da osveži sećanja na tragične i slavne trenutke našeg istorije, treba da dobije i dobija svačiju bezrezervnu podršku, način na koji se to radi ne može a da se ne osudi.

Umesto da dopusti činjenicama i dokumentima, i jedino njima, da nedvosmislenom logikom svoje istorijske istinitosti uverlji vo kazuju ono što ima da se kaže, novinari, potpisani ili anonimni, koji pišu te feljtone, da li zato da bi primerom dokazali postojanje svojih literarnih sposobnosti, ili da bi priču učinili dužom, vrlo često razvodnjavaju govor činjenica domišljanjima i plitkim psihologiziranjem. Njihov površni, pseudoromansierski postupak, često, nelogičan i neuvjerljiv, čini rdavu uslugu i njima i materijalu na osnovu koja je napisan. A strpljivi i radoznali čitalac čudom se čudi, postepeno gubi strpljenje i pita zašto i dole tako.

Dušan PUVACIC

U broju od 24. kolovoza ove godine zagrebački je „Telegram“ donio, po našu kulturu, jednu vrlo neugodnu bilješku. Naslov joj je: „Izložba evropske umjetnosti oko 1400“. Dotična je izložba nedavno s velikim uspjehom održana u Beču i na njoj obilno bijahu zastupljene mnoge velike i male zapadnoevropske nacije svojim kulturnim blagom iz područja likovne umjetnosti navedenoga doba. Sve bi to bilo i povoljno i lijepo i dobro, da se u opsežnom katalogu, koji na sva usta veliča duhovno jedinstvo Evrope, nas uopće spominje kao sudionike te kulture i toga jedinstva. Ima doduše, kako kaže „Telegram“ informator, i o nama ponešto, ali bilo bi bolje da nema ništa, jer da su „Srbijanakon smrti „cara“ Dušana (ono — cara — u navodnicama) došli u sve gori položaj“, ni u kojem slučaju nije dobronamerno napisano. A da su „Bugari poslje Tvrtske smrti pali u ruke propasti“, o tom bolje i ne govoriti. Tako se eto dogodi, pa nam obescariše Dušana i velikog Tvrtske velikodušno obdarše Bugarskoj. Hrvati i Slovenci prodoše ipak bolje: nisu ni spomenuti.

Pisac ove tužne informacije tumači ovakav postupak priredioca blokovskom ignorancijom, u čemu donekle ima i pravo. Jadan se čovjek ljudi, pjeni, skoro što ne psuje. Pjenim se i ja, svi se mi pjenimo, jer nije vrag da i mi Južni Slaveni nismo ništa učinili u toj staroj, dobroj Evropi. Ako baš ništa drugo, a ono smo joj kakvih 400 (slovima: četiri stotina) godina bili pred zidom od turskih najeza. I dok smo mi neštimice krvarili, velike i male zapadne nacije u miru božjem stvaraju to svoje razvijavano evropsko duhovno jedinstvo kroz fenomen gotiske umjetnosti o kojoj je ovdje riječ.

Ne bi nam bilo teško pronaći i još pokoju olakšavajući okolnost sebi u prilog, pa se onda istinski i dokumentirano zgroziti nad postupkom organizatora ove izložbe, da slučajno u istom broju „Telegra“ nije objelovanjan i intervju Pavla Cindrića, čuvenog našeg teatrologa, s predsjednikom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti prof. dr. om Grgom Novakom. Naslov je tom nesretnom razgovoru „FALSIFIKAT U KAMENU?“ Nakon pročitanih pitanja i odgovora prode

A SUTRA ĆEMO SE OPET PJENITI

nas svaki bijes na onog austrijskog pisca kataloga. Gotovo da je čovjek i nedužan. A evo kako i evo zašto.

Ove se godine navršila 350-godišnjica dovršenja velebne zgrade hrvatskog kazališta (1612—1962). Bilo je govora, i bilo je uglavljen, da se ta obiljetnica proslavi dostojno svoga značenja za cijelokupnu našu kulturu. O tom značenju ne znam je li potrebno i govoriti. Navesti čuamo jednu činjenicu: hrvatsko kazalište je zauvijek za punih 25 godina starije od venecijanskoga (1613) i prema tome spada među najstarije kazališne kuće u svijetu uopće, a u Evropi apsolutno. Nema naroda pod kapom nebeskog koji se tom činjenicom ne bi pohvalio. A ne radi se samo o pukom hvaljenju, već je riječ o kulturnoj televizioni koja nije ni slučajna, ni svakodnevna. Jer znade li se k tome, da je Lucićeva „Robinija“, jedno od prvih svjetovnih dijela dramske umjetnosti novoga vijekova, napisana i prikazivana na Hvaru početkom 16. stoljeća, onda zgrada nije da je zazuvala i pred gotovo 400 godina (ne računajući crkvena prikazanja koja su mnogo starija) na domaćim, hrvatskim dijaskama, da ju je napisao naš pjesnik i slušao načovjek? Da su kojim slučajem u posjedu ovakve televizioni Francuzi, Englezi ili bilo koji drugi narod, budimo sigurni, da bi oni znali što im je činilo.

Dakle: sve je bilo uredno, sve dogovoreno, slavit ćemo 350-godišnjicu. I odjednom tajac. Sjetio se netko (kako i zašto, neka sam davo odgovetne), da zgrada nije podignuta baš 1612, kako joj na portalu čisto i bistro piše, nego da je... Namjerio se zapravo taj mudrijaš na latinske stihove pjesnika Antuna Matijaševića Karamanea i posumnjava u vjerodostojnost stotine drugih dokumenata, o kojima on, naravno, ni pojma nema. Mudrac tu svoju krivu informaciju proturio u bijeli

svijet, a svijet jedva dočeka da nešto može pokvariti i — stop! Nema proslave. Prof. dr. G. Novak, najkompetentniji stručnjak u ovom pitanju (napisao desetak radnji iz tog područja) ponovo, i njemu svojstvenom temeljnoscu, preispituje dokumentaciju. Rezultat je i opet bio: KAZALIŠTE JE SAGRADENO TAČNO ONE GODINE KOJA STOJI UKLESANA U PORTAL. Svejedno, proslave neće biti. Zašto?

Lani dostojno proslavljeno stogodišnjicu Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu i Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. Proslavljeno vijek otkako hrvatsko-srpska riječ odjeknu s naših novih pozornica. A zašto onda tu istu riječ ne bismo i sada proslavili, kad se stopostotno znaće da je zazuvala i pred gotovo 400 godina (ne računajući crkvena prikazanja koja su mnogo starija) na domaćim, hrvatskim dijaskama, da ju je napisao naš pjesnik i slušao načovjek? Da su kojim slučajem u posjedu ovakve televizioni Francuzi, Englezi ili bilo koji drugi narod, budimo sigurni, da bi oni znali što im je činilo.

I mi se onda pjenimo da nas miloši u raznim kulturnim manifestacijama općeevropskog značaja! Dovoljno je, na pr., da neopravданa sumnja u verodostojnost godine dovršenja hrvatskog kazališta prijede granice naše zemlje, dogodit će nam se isto ono što se dogodilo Tvrtsku i Dušanu. Tko je dužan, dodavola, paziti na našu kulturnu baštinu, kad je omlađavamo mi sami!

Nugred mi pada na pamet: kad god se u nas spomenu sveučilišne ustanove, onda se izričito kaže, da su

starje jedva osamdeset godina. Nikome i ne pada na pamet, da je na pr. 1669. Bečki dvor posebnim ukazom ovlastio već dugo postojeću akademiju pavilina u Lepoglavi i isusovaca u Zagrebu da podeljuju akademiske titule, uključivši i doktorate, iz filozofije i teologije, što znači da je to zapravo najlegalniji začetak univerzitetskog obrazovanja u nas. Nismo mi megalomani ni krivotvoritelji, pa nam nije usporedjivati se sa Sorbonom i Pragom, ali ne budimo tako lažljivo skormni, jer jedno je 80, a nešto sasvim drugo 300 godina. Što uvijek nije bilo kontinuiteta u djelovanju tih institucija, nismo krivi mi, nego nesrećan položaj i najeze Turaka.

Ne pišem ove retke željan mitiziranja našega kulturnog nasledja. Dosta nam je mitova. Govorim u ime činjenice i činjenicama. Bio bi red da se već jednom odučimo gledati našu povijest od Ilirske preporoda do 1941. i od 1941. naovavamo, jer time sami sebi često skačemo u usta i nehotiče tvrditi da je u nas štota slučajno. A nije slučajno. Naša revolucija nije nikakva slučajnost, kao što ništa nije slučajnost, već plod vremena i prilika koji su joj prethodili i koji su je uvjetovali. A da mi često na to ne pazimo, do kazom je i ovaj nemili dogadjaj s hrvatskim kazalištem. Napomjenjem ponovno: jedno je megalomanizirati, drugo govoriti istinu. Ne igram se ovde nikakvog vapijućeg iz pustinja, reagirati kao što bi reagirao svaki gradanin ove zemlje ponosan na svoju kulturnu baštinu. Da je sakupiti sve ono što po inozemnim leksikonima piše o nama (ako nešto uopće i piše), mogla bi se načiniti pozamašna knjiga, koju ni pas s masom ne bi progutao. „Doznali“ bismo na pr. da u Dalmaciji žive uglavnom Talijani, da je Varazdin negdje u Makedoniji, da i apik imamo poneku školu, da je oslobođilički rat vodio Draža Mihajlović, itd., itd. Često nas tako tretiraju zlomljeno, a možda ponekad našom vlastitom krivnjom. Nama je kao od šale potrošiti nekoliko milijuna na najbeznačajnije festivali i proslave, a proslaviti jedan grandiozan jubilej hrvatske i općejugoslavenske kulture, to nam nekako ne polazi za rukom. A sutra ćemo se opet pjeniti.

Jozo LAUŠIĆ

ČUDNA SUDBINA JEDNOG NEOBJAVLJENOG RUKOPISA MARKA TVENA

21. septembra ove godine treba prvi put da izide iz štampe knjiga antireligioznih eseja Marka Tvena. Ovi eseji, koje izdaje izdavačka kuća „Harper i Rau“, pisan numerističkim stilom puni su gorčine i otrova. „Pisma sa zemlje“, kako glasi naslov ovog dela, opisuju kako pisac, preurešen u Satanu, piše opisne izveštaje arhangelog Gabrieju i Mihajlu, slikejući stanovnike zemlje kao pačenice žrtve svojih sopstvenih smješnih religioznih ubedjenja.

Sudbina ovog dosad neobjavljenog Tvenovog rukopisa bila je veoma zanimljiva. Ove eseje Tven je napisao u jednom tragičnom razdoblju svoga života, kad je izgubio zenu i kćer i kad je pao u dugove. Posle Tvenove smrti (1910) njegov biograf Albert Biglow Pejn uređivao je njegov delu, 23. avgusta, njena odluka je javno obelodanjena. Izmeni svoga stava ona je protumačila činjenicom da je Mark Tven pisac koji pripada celom čovečanstvu i da je javno munjenje u naše vreme postalo daleko toleranije. Ne malu ulogu odigrali su i Niderovi argumenti da njenu zabranu sovjetski kritičari tumače kao dokaz da se izvesne ideje njenog oca u Americi prigušuju. Kao dobar patriota ona to nije mogla da dozvoli.

Pet poglavljaja izbačenih iz Niderove knjige objavljene 1959. godine, koji su puni Tvenovog antireligioznog gneva, Nider je odlučio da sad objavi u nekom američkom časopisu. Po njegovim rečima dva časopisa su već odbili ovaj izvanredni Tvenov tekst kao „odveć zapaljiv“.

Monografija o Citaonici „LAZA KOSTIĆ“ u Somboru

Ovih dana izšla je iz štampe monografija Radivoja Plavšića „Citaonica LAZA KOSTIĆ 1845—1960“. Pisac ove monografije podatak. Jedan vladin službenik, čitajući roman u korektorskim tabacima, našavši na opis sklonista, bio je zapanjen i duboko uznenimire.

Pisci su roman moralni da preprave, radnju prebacuje u izmijenjeno mesto, pažljivo pročita svaku stranu i brižljivo prekriju debelim slojem prasine sve tragove. Tako je predsednikovo atomsko sklonište i dalje ostalo „strogoverljivo“ za sve druge osim za vašingtonske salone svakog dana od 5 do 7.

MONOGRAFIJA O CITAONICI „LAZA KOSTIĆ“ U SOMBORU

Ovih dana izšla je iz štampe monografija Radivoja Plavšića „Citaonica LAZA KOSTIĆ 1845—1960“. Pisac ove monografije podatak.

Verljiv“ podatak. Jedan vladin službenik, čitajući roman u korektorskim tabacima, našavši na opis sklonista, bio je zapanjen i duboko uznenimire.

Pisci su roman moralni da preprave, radnju prebacuje u izmijenjeno mesto, pažljivo pročita svaku stranu i brižljivo prekriju debelim slojem prasine sve tragove. Tako je predsednikovo atomsko sklonište i dalje ostalo „strogoverljivo“ za sve druge osim za vašingtonske salone svakog dana od 5 do 7.

Monografija o Citaonici „LAZA KOSTIĆ“ u Somboru

Ovih dana izšla je iz štampe monografija Radivoja Plavšića „Citaonica LAZA KOSTIĆ 1845—1960“. Pisac ove monografije podatak.

Verljiv“ podatak. Jedan vladin službenik, čitajući roman u korektorskim tabacima, našavši na opis sklonista, bio je zapanjen i duboko uznenimire.

Pisci su roman moralni da preprave, radnju prebacuje u izmijenjeno mesto, pažljivo pročita svaku stranu i brižljivo prekriju debelim slojem prasine sve tragove. Tako je predsednikovo atomsko sklonište i dalje ostalo „strogoverljivo“ za sve druge osim za vašingtonske salone svakog dana od 5 do 7.

Monografija o Citaonici „LAZA KOSTIĆ“ u Somboru

Ovih dana izšla je iz štampe monografija Radivoja Plavšića „Citaonica LAZA KOSTIĆ 1845—1960“. Pisac ove monografije podatak.

Verljiv“ podatak. Jedan vladin službenik, čitajući roman u korektorskim tabacima, našavši na opis sklonista, bio je zapanjen i duboko uznenimire.

Pisci su roman moralni da preprave, radnju prebacuje u izmijenjeno mesto, pažljivo pročita svaku stranu i brižljivo prekriju debelim slojem prasine sve tragove. Tako je predsednikovo atomsko sklonište i dalje ostalo „strogoverljivo“ za sve druge osim za vašingtonske salone svakog dana od 5 do 7.

Monografija o Citaonici „LAZA KOSTIĆ“ u Somboru

Ovih dana izšla je iz štampe monografija Radivoja Plavšića „Citaonica LAZA KOSTIĆ 1845—1960“. Pisac ove monografije podatak.

Verljiv“ podatak. Jedan vladin službenik, čitajući roman u korektorskim tabacima, našavši na opis sklonista, bio je zapanjen i duboko uznenimire.

Pisci su roman moralni da preprave, radnju prebacuje u izmijenjeno mesto, pažljivo pročita svaku stranu i brižljivo prekriju debelim slojem prasine sve tragove. Tako je predsednikovo atomsko sklonište i dalje ostalo „strogoverljivo“ za sve druge osim za vašingtonske salone svakog dana od 5 do 7.

Monografija o Citaonici „LAZA KOSTIĆ“ u Somboru

Ovih dana izšla je iz štampe monografija Radivoja Plavšića „Citaonica LAZA KOSTIĆ